

ÇİRKİNİN ESTETİĞİ BAĞLAMINDA ÇİFT KAHRAMANLI AŞK MESNEVİLERİNDE ÇİRKİN TİPLER

Süleyman YİĞİT | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4302-5200> | suleymanyigit16@hotmail.com

Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla-Türkiye / Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Muğla-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/05n2cz176>

Nilüfer TANÇ | ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3988-8783> | ntanc@mu.edu.tr

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Muğla-Türkiye / Assoc. Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Muğla-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/05n2cz176>

Atıf Bilgisi/Citation: Yiğit, Süleyman ve Nilüfer Tanç. "Çirkinin Estetiği Bağlamında Çift Kahramanlı Aşk Mesnevilerinde Çirkin Tipler". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 519-551, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1541672> / Yiğit, Süleyman ve Nilüfer Tanç. "Ugly Types in Love Mesnevis with Double Protagonists in the Context of the Aesthetics of Ugly". *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 519-551, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1541672>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 01.09.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 16.10.2024

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Yazar Katkıları/Author Contributions: Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11); Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50); Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%50) - Yazar-2 (%50) / Conceptualization (CRediT 1) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Data Curation (CRediT 2) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Investigation -Analysis -Validation (CRediT 3-4-6-11) Author-1 (%50) -Author-2 (%50); Writing (CRediT 12-13) Author-1 (%50) - Author-2 (%50); Writing – Review & Editing (CRediT 14) Author-1 (%50) - Author-2 (%50)

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır /Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

Bu makale, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 19/089/03/5 kod numaralı "Klâsik Türk Edebiyatında Çirkinin Estetiği" başlıklı Doç. Dr. Nilüfer Tanç danışmanlığında hazırlanan doktora tez projesi ile desteklenmiştir.

ÖZET

Günümüz dünyasında iletişim araçlarının etkisinin artması edebî eserlerin daha geniş bir çevre tarafından tanınmasına ve bilinmesine imkân sağlamıştır. Bu tanışıklık farklı toplulukların ürettikleri sözlü ve yazılı metinler arasındaki benzerliklerin ve ortaklıkların da görünür olmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Stith Thompson'ın Motif-Index of Folk-Literature, Antti Aarne ve Stith Thompson'ın The Types of The Folktale ve Wolfram Eberhart ve Pertev Naili Boratav'ın Typen Türkischer Volksmärchen adlı çalışmaları dünya edebiyatının farklı tip ve motiflerini karşılaştırma imkânı sunma yolunda önemli çalışmalardır. Klasik Türk edebiyatı üzerine yürütülen sınırlı sayıdaki tip ve motif çalışmasında ise genellikle divanlar odağa alınmış ve çoğunlukla "sevgili, âşık, rakip, rind, zahid ve derviş" tipleri araştırılmıştır. Klasik Türk edebiyatının temel tip ve motiflerinin belirlenmesi ve bunların mukayeseli edebiyat araştırmalarında görünür olması, gün geçtikçe önem kazanan "dijital sosyal bilimler" alanında "büyük veri"ye dâhil edilebilmesi için anlatma esasına bağlı metinlerinden olan mesnevilerin incelenmesine ihtiyaç vardır. Bu incelemenin sevgili, âşık gibi farklı şekil ve türlerdeki edebî eserlerde daha önce çokça araştırılan olumlu bir tipe değil de olumsuz özellikleriyle kurguda yer alan karşıt kahramanlara odaklanması, geleneksel anlatıların karşıt/diğer/öteki olanı nasıl konumlandığını gösterecek; güzel, hoş, yüce yanında çirkin, ürkütücü, bayağı gibi estetik değerlerin de ortaya konularak klasik Türk edebiyatı estetiğinin bütüncül bir bakış açısıyla kavranmasını sağlayacaktır.

Bu çalışmada verilerinin toplanması için 96 çift kahramanlı aşk mesnevisine ulaşılarak taranmış, 61'inde çirkin tipi kapsamında değerlendirilebilecek olumsuz/karşıt kahraman tespit edilmiştir. Bu olumsuz kahramanlar anlatıdaki rol ve işlevleri açısından tasnif edildiğinde 11 farklı tipe ulaşılmış, bu tiplerin dış görünüş ve karakter özellikleri ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çirkinin estetiği, çift kahramanlı aşk mesnevileri, karşıt kahraman, çirkin tipi, estetik değer.

UGLY TYPES IN LOVE MESNEVIS WITH DOUBLE PROTAGONISTS IN THE CONTEXT OF THE AESTHETICS OF UGLY

ABSTRACT

The increasing influence of communication tools in today's world has enabled literary works to be recognized and known by a wider circle. This acquaintance made the similarities and commonalities between the oral and written texts produced by different communities become visible. Stith Thompson's Motif Index of Folk Literature, Antti Aarne and Stith Thompson's The Types of The Folktale, and Wolfram Eberhart and Pertev Naili Boratav's Typen Türkischer Volksmärchen are important studies that offer the opportunity to compare different types and motifs of world literature. In the limited number of type and motif studies conducted on classical Turkish literature, divans were generally focused on and mostly the types of "lover, loved, rival, rind, ascetic and dervish" were investigated. There is a need to examine mesnevis, which are texts based on narrative, in order to determine the basic types and motifs of classical Turkish literature, to make them visible in comparative literature research, and to include them in "big data" in the field of "digital social sciences", which is gaining importance day by day. The fact that this review focuses on antagonists in fiction with their negative characteristics, rather than a positive type that has been widely researched before, will show how traditional narratives position the opposite/other/other; It will enable the aesthetics of classical Turkish literature to be comprehended from a holistic perspective by revealing aesthetic values such as ugly, scary and vulgar, as well as beautiful, pleasant and sublime.

In this study, 96 love mesnevis with double protagonists were scanned to collect data, and in 61 of them, negative character/antagonistic that could be considered as ugly type were identified. When these negative characters were classified in terms of their roles and functions in the narrative, 11 different ugly types were reached and the appearance and character traits of these types were revealed in detail.

Keywords: Aesthetics of ugly, love mesnevis with double protagonists, antagonist, ugly type, aesthetics value.

Giriş

Genellikle güzelin/güzelliğin incelendiği felsefe dalı olarak tanınan estetik, sadece güzeli değil, güzelle çeşitli açılardan ilişkisi bulunan iyi, hoş, yüce, zarif, naif, latif gibi kavramları da incelemektedir. Bu bağlamda duyumsamayla ilgili olumlu (pozitif) kabul edilen değerlerin zıddı olan çirkin, kötü, aşağı/bayağı, kaba; hatta iğrenç, korkunç, tiksindirici gibi değerler de estetiğin alanına girer. İnsanın ölçüsünün güzelliği olduğunu düşünen Karl Rosenkranz (1805-1879), çirkin, güzelin dışında kalan her şey olarak belirler (2018: s. 23). Buna göre sınırları belli bir güzelliğin karşısında çirkin, geniş bir alanda tanımlanır. Bu durum sanat eserlerinde yer alan ve çirkin üst başlığı altında toplanabilecek değerlerin de estetik kapsamında incelenmesini zaruri kılmıştır.

Türklerin İslam medeniyet dairesine girmesiyle şekillenen estetik anlayışta dinin kural ve temayülleri önemli yer tutmaktadır. Bu estetik anlayışın temelinde Hz. Muhammed'e atfedilen "Allah güzeldir, güzeli/güzelliği sever" (Yılmaz, 2013: s. 32) hadisindeki anlayış yatmaktadır. Buna göre Allah, mutlak güzel olarak görülmüş, kâinata her şeyin bu güzelliğin bir yansıması olduğu söylenmiştir. Bu sebeple sanat eserlerinde güzellik ön plana çıkarılmış, güzel olan sevilmiş, övülmüş ve arzulanmıştır. Sadece Allah'ın mutlak anlamda güzel oluşu, yaratılan her şeyin -az veya çok- çirkin, eksik veya kusurlu oluşunu da beraberinde getirmiştir. Bir başka ifadeyle yaratılmış olanın kusurlu/eksik/çirkin oluşunun ontolojik bir gereklilik olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla kusurlu/eksik/çirkin oluşun bir hata neticesinde ortaya çıktığı düşünülmemelidir. Aksine İslam anlayışında her şeyin yaratılmasında bir gaye söz konusudur. Bu gaye çirkin/az güzel olanın da yaratılmasında bir amaç olduğunu düşündürmektedir.

Çirkinin klasik Türk edebiyatı eserlerinde yer alışı ise yine İslam -estetik- anlayışının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanatçılar eserlerinde çeşitli şekillerde iyi/güzel/olumlu kahramanları kötü/çirkin/olumsuz kahramanlarla çatışma içine sokarken amaç iyinin/güzelin/olumlu kahramanın kazanmasıdır. Bu kazanımın okuru/dinleyiciyi en yüksek seviyede tatmin etmesi için kötü/çirkin/olumsuz kahramanlar güçlü, zengin, yenilmez, korkunç, acımasız vb. olarak tasvir edilmektedir. Geçilen her engel, gittikçe zorlaşmakla birlikte, iyi/güzel/olumlu kahramanların kendilerini kanıtlama/gerçekleştirme yoluna attıkları birer adımdır. Bir başka ifadeyle aşılacak her engelin iyi kahramanın erdemlerinden birini ortaya çıkarması beklenmektedir. Özellikle çift kahramanlı aşk mesnevilerinde karşıt kahraman olarak hikâyeye dâhil edilen olumsuz tipler şairler tarafından özenle tasvir edilmiş, her defasında en kötü, en korkunç, en acımasız, en iğrenç kahramanı ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Mesnevilerin genel kurgusunda oldukça önemli yere sahip olan bu kahramanların zaman içerisinde belirli yönleriyle benzeşerek tip özellikleri gösterdiklerini söylemek mümkündür.

Edebî eserlerdeki insan, günlük yaşamda var olan insanın idealleştirilmiş bir kopyasıdır. Yazar, anlatmak istediği duruma göre kişileri kendi bakış açısıyla şekillendirerek okura sunar. Gerçek yaşamda ve tarihi süreçte herhangi bir coğrafyada yaşamış insan şahsiyet olarak anılırken, tip ve karakterler yazarın zihninde şekillendirilmiş birçok şahsiyetin dikkat çekici özelliğini kendilerinde toplayabilirler (Akkuş, 2007, s. 395). Tipleri sosyal bakımdan anlamlı gören Mehmet Kaplan, tiplerin "muayyen bir devirde toplumun inandığı temel kıymetleri temsil ettiğini" ifade eder (2005, s. 5). Bunun yanında toplumun sevmediği, küçük gördüğü, alay ettiği tiplerden de söz etmek mümkündür. İyi tiplerde olumlu özelliklerin, kötü tiplerde ise olumsuz özelliklerin toplanmasıyla iyilik/kötülük kavramları tecessüm ettirilerek algının sınırlarına alınabilmektedir. Özellikle kötülüğün tecessüm ettirilmesi (ne kadar güçlü olursa olsun) onu maddi dünyada savaşılabilecek (ve yenilebilecek) bir düşman hâline getirmektedir. Dinlerin ortaya çıkardığı şeytan inancı da bu çerçevede düşünülebilir. Şeytanın tecessüm ettirilerek tipleştirilmesi sakınılması gerekenin sınırlarını göstermektedir.

Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin temeli iyi-kötü; doğru-yanlış ya da güzel-çirkin arasında bir çatışmaya dayanır. Dolayısıyla iyi, doğru ve güzel kadar kötü, yanlış ve çirkinin varlığı da kurgusal bir gerekliliktir. XVI. yüzyıl şairlerinden Rûmî kaleme aldığı *Şîrîn ü Şîrûye* adlı mesnevide (Doğan ve Korkmaz: 2004) her şeyin zıddıyla kaim olduğunu söylemiş, toprak ile rüzgârın, su ile âteşin, diken ile gülün ve yar ile ağyarın bu zıtlıktan beslendiklerini ifade etmiştir. Rûmî'ye göre ateş yakıcı olmasaydı su, diken olmasaydı gül olmazdı:

"Velîkin kudret-i hakdur bu mefhûm

K'olur her nesne zıddı-y-ıla ma'lûm

Nite kim hâk-ile bâd âb-ıla nâr

Nite kim hâr-ıla gül yâr-ıla ağyâr

Su halk olmazdı sûzân olmasa od

Gül olmaz-ıdı hâr olmasa mevcûd" (beyit: 578-580)

XVII. yüzyılda *Şem ü Pervâne* (Tekin, 1991) kaleme almış olan Feyzi Çelebi (ö.?) ise benzer şekilde sevgilinin adının geçtiği bir yerde rakibin, hazinenin olduğu yerde ejderhanın oluşunun zaruri olduğunu ifade etmektedir. Her nerede sevgilinin yüzü görünse yanında ağyar da bulunacaktır:

“Kande ki anıla bir nâm-ı habîb

Anda eksük degüldür dîv-i rakîb

Her kande kim mal-a-mal bir genc ola

La büd anda olmaludur ejderha” (beyit: 618-619)

(...)

“Kande kim görünse bir rûy-ı dil-dâr

Yanında var anun sûret-i agyâr” (beyit: 621)

Türklerin İslam medeniyet dairesinde hüküm sürdükleri dönemde ürettikleri klasik Türk edebiyatı estetiğinde güzellik ve iyiliğin (hüsn) iç içe geçtiği, çirkinlik ve kötülüğün (kubh) de birbirinden ayrılmadıkları görülmekte; iyi olan güzel, kötü olan çirkin kabul edilmektedir. Bu sebeple mesnevilerde idealleştirilen iyi kahramanlar güzel tasvir edilir ve doğru işler yaparken, kötü kahramanlar ise çirkin tasvir edilerek yanlış işler yaparlar. Bu yolla söz konusu kahramanlar tipleştirilmektedir. Mutlak güzelliğe ulaşma ideali çerçevesinde güzele odaklanan ve bu tipi başarılı bir şekilde tasvir eden şairler kötü kahramanları da oldukça dikkat çekici bir şekilde tasvir ederek çirkin tipler yaratmışlardır. Kötü kahramanların tasvirinde şairlerin çirkinlik ve kötülüğün yanında iğrenç, korkunç, komik gibi estetik değerleri de ön plana çıkardıkları görülmektedir (Tanç ve Yiğit, 2021; Yiğit, 2023). Karl Rosenkranz’ın yukarıda ifade edilen görüşüne benzer şekilde, Ağâh Sırrı Levend, klasik Türk edebiyatı mazmun sistemi içinde sanatçıların sınırları belli bir güzele karşılık çirkinin tasvirinde daha özgür olduklarını ifade eder (2016, s. IX).

Klasik Türk edebiyatındaki tipler üzerine kaynakçada künyeleri verilen Ahmet Atilla Şentürk (1995) ve Abdullah Aydın’ın rakip tipini (2018); A. A.Şentürk’ün sûfi-zahid (1996) ve âşık tipini (2016: ss. 372-379); Mehtap Erdoğan Taş’ın sevgili tipini (2018) incelediği çalışmalar sayılabilir. Bunların yanında Mehmet Furkan Çelik’in *Klasik Türk Şiirinde Tipler* adlı doktora tezi (2019), Mehmet Özdemir’in Türk halk hikâyelerindeki düşman tipi üzerine kaleme aldığı (2019), Mustafa Duman’ın mit, destan ve halk hikâyelerindeki olumsuz tipleri ele aldığı (2020) çalışmalar bulunmakta ve bunlara gün geçtikçe yenileri eklenmektedir. Hacer Sağlam’ın *Leyla ile Mecnun* mesnevilerinin motif yapısını incelediği doktora tezi (2021) ise mesnevilerin kataloglanması girişimi açısından bu çalışmayla benzerlik göstermektedir.

Bu çalışmada ise çift kahramanlı aşk mesnevilerindeki çirkin tipler incelenecektir. Verilerinin toplanması YÖK Tez Merkezi’nde bulunan lisansüstü çalışma olarak metin neşri yapılmış ve lisansüstü çalışmalar dışında bağımsız kitap olarak neşredilen, Anadolu sahasına ait 96 çift kahramanlı aşk anlatısına ulaşılarak taranmıştır. Bunlardan mensur olanlar ve söyleyiş özellikleri itibarıyla Anadolu sahası dışında kalanlar değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Değerlendirmeye alınan mesnevilerden 61’inde çirkin tipi kapsamında değerlendirilebilecek olumsuz/karşıt kahraman tespit edilmiştir. Bu olumsuz kahramanlar anlatıdaki rol ve işlevleri açısından tasnif edildiğinde 11 farklı tipe ulaşılmış, bu tiplerin dış görünüş ve karakter özellikleri ayrıntılı bir biçimde ortaya konulmuştur. Daha önce masal tiplerini işlevlerine göre sınıflandıran çalışmalar Avrupa folkloru ve Türk masalları alanında yapılmıştır. Bunlar Eberhart-Boratav (1953), Aarne-Thompson (1964) ve Thompson (2016) tarafından araştırılarak kataloglanmıştır. Bu çalışmada tespit edilen tiplerden anılan kataloglardaki tiplerle benzerlik gösterenlerin tip ve motif numaraları belirtilmiştir. Benzerlikler yukarıda anılan kataloglardan Aarne-Thompson ve Thompson’da tespit edilmiştir. Böylece aynı tiplerin dünya edebiyatındaki benzerlerinin tespit ve tasnifi çalışmalarına katkıda bulunmak hedeflenmiştir. Taranan mesnevilerde bu tiplerin ve özelliklerinin yer aldığı beyitlerin yazılması makalenin kelime sınırını aşacağı için makalede beyit örneklerine yer verilmemiş; ilgili mesneviler ve beyit numaraları makale sonuna tablo şeklinde eklenmiştir (Ek 1). Tespit edilen tipler alfabetik olarak sıralanmış; yazar, eser adları anılırken ilgili yayın esas alınmıştır.

Rol ve İşlevi Bakımından Çift Kahramanlı Aşk Mesnevilerindeki Çirkin Tipler

1. Cadı [Aarne-Thompson, 1964’te 326D/K.2116.1.1.; Thompson, 2016’da G.200/G.214/G.241.4/G.257.1/G.275.5.1 ile benzerlik göstermektedir.]

Çift kahramanlı aşk mesnevileri yazıldıkları devrin anlatı ihtiyacını karşılamaktadır. Şairler hem eserlerini derinleştirebilmek hem de daha ilgi çekici hâle getirebilmek için -bilinçli veya bilinçsiz şekilde- masalsi öğelere de eserlerinde yer vermişlerdir. Bu masalsi öğelerden biri de cadıdır. Bu çerçevede bu başlık için yapılan taramada Niğdeli Muhibbî’nin

Gül ü Nevrûz, Ümmî İsâ'nın ve Hâşimî'nin *Mihr ü Vefâ*, Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*, Ref'î'nin *Cân u Cânân* adlı eserlerinde cadı tipi tespit edilmiştir.

Mesnevilerde yer alan cadılar kılık değiştirebilen, büyü ile uğraşan, çirkin görünümlü ve korkutucu oluşlarıyla ön plana çıkan yaratıklardır. Ümmî İsâ'nın eserinde cadının bu özelliklere ek olarak küpe binip uçabildiği, kaleleri yerinden sarsabilecek kadar rüzgâr estirebildiği söylenmektedir. Niğdeli Muhibbî, Şeyh Galib ve Ref'î'nin eserinde ise cadı, âşığın karşısına çıkan engellerden biridir. Şeyh Galib ve Ref'î'nin eserinde oldukça ayrıntılı olarak tasviri yapılan cadının, vücudunun hemen bütün uzuvları tasvire konu edilmektedir.

Karakter özellikleri: Deve kinlidir, huysuzdur. Fitne dağarcığı hayırsız işlerle doludur/fitnecidir, sözleri yılan gibidir, insanlar ve cinler ondan korkarlar, şeytanın üstadıdır/şeytana benzer/şeytanın kahpe yardımcısıdır, sihir ve büyüyle meşgul olur. Zalim feleğin kız kardeşidir, Dellale bile onun yanında ahmak, Muhtale ise adi kalır.

Dış görünüşü: Yüzü çirkindir, boyu zehirli diken gibidir, ürkütücü görünür, yüzü kapkara dumandır, ayın on dördü gibidir, benleri bağlanmış eşek gibidir, göğüsleri başları aşağı sarkmış domuza benzer, memeleri ayı derisi gibidir, kılları yılan gibi kıvrım kıvrımdır, saçı ziftli bir urgandır, iğrenç ve pistir. Çenesi kat kat olmuştur, koltuk altında kurtlar ve domuzlar vardır. Başı Karadağ veya firavun tepesidir. Dev yüzüldür ve yüzü maymun ovası gibidir. Kulakları tarla kovuğuna benzer ve kirpi yuvası, sıçan yatağını andırır. Yine kulakları fil kulağına benzer. Gözleri sarıdır, kirpiklerinden uzak iki ayrı yerdedir, mavidir, irin akar, pis renkli iki kaplumbağa gibidir, göz çukurları kanlı kuyuya benzer. Kirpikleri yengeç ayağı gibidir, kaşları iki çıyan gibidir, saçları iki küme yılandır, kaşı meşhur kanlı köprü gibidir. Ağzından zehir ve ateş saçılır, ağzı ve dişleri harap bir kâfir mezarlığı gibidir, alt dudağı pis kokulu fil hortumu gibidir ve dizine kadar sarkar, iğrenç sular akar ve lağım kokuları gelir, zehirli yılan ve kertenkele vardır, nefes aldıkça ağzından kan yağdıran bulutlar çıkar, ağzından alevler çıkar, cehennem deresi gibidir, yılan ve kurbağa ile doludur, pis salyası lağım gibidir. Dişleri sapsarıdır, domuz dişi gibidir. Burnu büyüktür ve yüzüne yayılmıştır, Moda burnunun ovası gibidir ve sırtlan ve kertenkele yuvasıdır, çıyan, akrep, fare vardır, karga ve baykuşların yuva yaptığı yalçın kaya gibidir. Pazıları çınar budağına benzer. Ayrıca, kötü kokar, akbaba gibi uyuz olmuştur, sürekli çocuk doğurur ve doğurduğu çocuğu yutar.

2. Eşkiya ve Yağmacı [Aarne-Thompson, 1964'te 956C ile benzerlik göstermektedir.]

Mesnevilerde insan yiyen, insanlara, kervanlara ve kabilelere saldıran ve onları yağmalayan kişilerden ve kavimlerden söz edilmektedir. Bunlar genellikle ya ortada bir sebep olmadan iyi kahramanlara karşı kötülük sergilerler ya da iyi kahramanların karşısındaki kötü kahramanın emirlerini uygularlar, genellikle korkutucu, acımasız, kuralsız kişilerdir. Dev oldukları da söylenir. Bazıları bir kavmin şahı olarak mesneviye dâhil edilirler. Bu kavmin genelde adı anılmamakla birlikte bazen zengî kavmi olarak anılmaktadır. Zengîler genellikle iyi kahraman(lar) güçsüz ve çaresiz kaldığında veya sıkıntıya düştüğünde onu yakalayıp esir etmektedirler. Ayrıca zengîler genellikle iyi kahramanların içine düştükleri sıkıntıyı pekiştirmek için siyah renkle birlikte anılarak metaforik bir zemine de oturtulurlar. Bu tipe Tutmacı'nın *Gül ü Hüsnü*, Yûsuf-ı Meddâh'ın *Varka ve Gülşah*, Mes'ûd bin Ahmed'in *Süheyl ü Nev-bahâr*, Cemâlî'nin *Hümâ vü Hümâyûn*, Kalkandelenli Mu'îdî ve Abdî'nin *Gül ü Nevrûz*, Hâşimî'nin *Mihr ü Vefâ*, Cebrî'nin *Mihr ü Mâh*, Lâmi'î'nin *Vâmık u Azrâ*, *Salâmân ve Absâl*, Manisalı Câmi'î'nin *Muhabbet-nâme* adlı eserlerinde rastlanmıştır.

İncelenen 11 mesnevinin 8'inde söz konusu kötü kahramanların belirli isimleri varken (Yûsuf-ı Meddâh, Benî Amr-i Pelîd; Mes'ûd bin Ahmed, Sal'lûk; Cemâlî, Semendün; Abdî ve Mu'îdî, Yeldâ; Hâşimî ve Lâmi'î Helhelân; Cebrî Husûf ile Kûsûf), diğer mesnevilerde belli bir isimden bahsedilmemiştir. Bu kahramanlar genellikle ya devdir veya deve benzemektedir. İnsan yemeleri, kan dökücü/içici olmalarının ötesinde dehşet verici görünüme sahip oldukları da hissettirilmektedir. Bu sebeple çirkin ve korkutucu olarak çizilen söz konusu kötü kahramanların güçlü oluşlarına da vurgu yapılmaktadır. Ayrıca tasvirlerde komik çerçevesinde değerlendirilebilecek ifadeler de rastlamak mümkündür. Bu açıdan bakıldığında söz konusu kötü kahramanların korkunç, komik değerleriyle bir arada düşünülmesi ve bu değerler üzerinden çirkin değerinin ortaya çıkarılması söz konusudur.

Karakter özellikleri: Dinsiz, kibirli, lanetli, hırsız gibi yol kesicidir, kötüdür, kan dökücüdür, ikiyüzlüdür, insan yiyen murdardır, su yerine kan içer, sireti pis kokular gelen bir yaradır, zalimdir, köpek/gulyabani tabiatlıdır, kibirlidir, uğursuzdur, acımasızdır, kara gönüllüdür, hilekârdır, kötüdür.

Dış görünüşü; Boyu uzundur, çınara, kıyamet akşamına benzer. Elinde demirden bir sütun tutar, çirkindir, pis ve murdardır, karadır/kapkaradır, atının ve kendinin giysisi uzundur, korkutucudur, insan yiyen devdir/dev görünüşlüdür, görenleri dehşete düşürür. Koltuk altları iki katran çukur gibidir. Yüzü karadır, melâmet akşamına benzer. Gözleri cehennem gibi karadır, iki gözü hacamatçının kâsesi gibidir, yanan ocağa benzer. Alt dudağı öküz derisi gibidir ve uzundur, ağzı

mağara gibidir ve domuz dişlidir. Fil kulaklıdır. Burnu hyara ve ejderha inine benzer, burnundan çıkan hava kahır zehri gibidir. Yanında kaplan dolaştırır, cesurdur, güçlüdür.

3. İnsan Dışı Yaratıklar [Aarne-Thompson, 1964'te 896.II.d./1145-1154/1156; Thompson, 2016'da B.20/G.152 ile benzerlik göstermektedir.]

Mesnevilerde insan dışı yaratıklar anlatıya dâhil edilmiştir. Masal dünyasının yaratıklarından ejderha ve devler başta olmak üzere aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanların da iyi kahramanların karşısına engel olarak çıkarılmıştır. İyi kahramanlar bu yaratıkları öldürerek karşılarna çıkan engeli yok etmektedirler. Genellikle ejderha, dev veya yırtıcı hayvanla karşılaşıldığında iyi kahramanın yanındaki halk/kervandakiler korkarken iyi kahraman tehlikenin üzerine atılır ve çevresindekileri kurtarır. Bu iyi kahramanda görülmesi gerekli özelliklerdendir ve iyi kahramanın cesaretini, gücünü ve sevgili yolundaki kararlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca mesnevilerde hayvan, ejderha, dev şeklinde birbirini takip eden engellerden de söz edilebilir. Bu türden örneklerde her engelin bir öncekinden daha güçlü, kötü, acımasız ve korkunç olmasına özen gösterilmiştir. Çünkü iyi kahraman ile özdeşleşen okur aşılın her engelde başarıma duygusu hissetmektedir. En güçlü engele karşı kazanılan başarının seviyesi de artmaktadır. Dolayısıyla insan dışındaki yaratıkların anlatının akışında esere dâhil olup, genellikle öldürüldükleri görülmektedir. Ahmedî ve Cem Sultan'ın *Cemşîd ü Hurşîd*, Hassân'ın *Mihr ü Müşteri*, Lâmi'î'nin *Ferhâd u Şîrîn*, *Veyse vü Râmin* ve *Vâmuk u Azrâ*, Şâhî'nin *Ferhâdnâme* ve Manisalı Câmi'î'nin *Muhabbet-nâme* adlı eserlerinde insan dışı yaratıkların bulunduğu belirlenmiştir.

Karakter özellikleri: Hışımlı, kibirli, kindar, amansız, sert mizaçlıdır.

Dış görünüşü: Çirkin ve korkutucu görünür, kuyruğu vardır. Domuz ve öküz derisinden zırhu, başında kümbet gibi miğfer vardır. Elinde sütun gibi sopa tutar, sopanın ucunda dünya kadar büyük top vardır. Kavmin askerleri ellerinde öküz başı tutarlar. Kiminin fil gibi hortumu, kiminin manda gibi boynuzu vardır. Kimi ejder görünüşlü, kimi domuz yüzlüdür. Başı kaplana/aslana benzer, vücudu Demavend Dağı gibidir, teni domuz kıllarıyla kaplıdır, boyu kıyamet gibidir/kıyamet gününden uzundur/minare gibidir. Vücudundaki kıllar fitile dönmüştür ve kılıç ve hançer kadar keskindir/göğsündeki kıllar birbirine dolanmış yılanlar gibidir. Ayakları öküz ayağına benzer. Pençelerinin ucunda zehirli su vardır, çengel tırnakları ecel orağı gibidir. İğrenç şekilli yüzü vardır ve görenleri ürkütür. Yüzlerinde nur ve fer yoktur ve zehir akar, melamet akşamıdır. Gözleri kan dolu çanağa benzer/dağ üzerindeki ateş/değersiz şarap; kulakları eşek kulağı; ağzı insanı yiyen bir mezar; dili törpü; dişleri halis zehre bulanmış kılıç, azı dişleri kesici alet gibidir. Ağzı sernest olmuş bir deveninki gibi salya ile doludur, her biri ağzından zehir saçar ve ateş dolu çukurdur, dişleri ecelin elmas kılıcıdır. Burnu file benzerdi. Ayrıca çok güçlüdür, görünüşü, sesi heybetlidir, korkutucudur.

4. Kötü Babanın Çocukları [Aarne-Thompson, 1964'te 516A.I ile benzerlik göstermektedir.]

Türk kültüründe ve İslam inancında günah ve neticesinde ortaya çıkan ceza şahsidir; bir kişinin işlediği günah bir başka kişiyi etkilemez. Ancak işlenen bir günahın kusurlu olma ve kusurlu dünyaya gelme noktasında etkili olduğu düşünülür. Nitekim *Dede Korkut Anlatıları*'nda Tepegöz, Sarı Çoban'ın işlediği günah neticesinde dünyaya gelmiştir (Ergin, 2018, ss. 15-16). Osmanlı toplumunda kusurların Tanrı'nın yaratma gücünü ortaya koyduğuna inanıldığından kusurlu kimseler toplum nezdinde dışlanmamış, ders ve ibret alma sebebi olarak görülmüştür. Bu anlayışa uygun olarak mesnevilerde bu tip çirkin olmasına rağmen her zaman kötü değildir.

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev'i* ile Lâmi'î'nin mesnevilerinde bunun örnekleri yer almaktadır. *Veyse ve Râmin*'de Gülşeker, babasının fena hâlden dolayı kusurludur. *Gül ü Hüsvrev*'de ise Gül'ü aramak üzere yola çıkan Hüsvrev'i esir düştüğü zengilerin elinden zengî şahının kızı kurtarmaktadır. Eserde çirkin tasvir edilen şah kızının iyilik yapması ve iyilik yapmasına rağmen çirkin çizilmesi alışılmadık durumdur. "Cehennemlik bir dev gibi" olduğu söylenen bu tipin karakteri hakkında çok bilgi verilmez. Vücudu kılıdır. Teni törpü, karnı cıva doldurulacak tulum, burnu patlıcan gibidir.

5. Pirezen ve Abdal [Thompson, 2016'da C495.3/F571.3./H1233.1.1/H1233.3. ile benzerlik göstermektedir.]

Mesnevilerde yaşlı ve çirkin yardımcı ve figür kahramanların olay örgüsüne dâhil oldukları görülür. Bu türden kahramanlar iyi kahramanlara yardımcı olmaya ve onlara yol göstermeye çalışırlar. Bu başlık altında değerlendirilecek tiplerin karakter özellikleri tasvir edilmemiştir. Yaşlanan insanların vücutlarında meydana gelen değişim ve bozulmalarsa genellikle mizahi bir tonda ifade edilmiştir. Bu bağlamda Şeyhî'nin ve Ahmed-i Rıdvân'ın *Hüsvrev ü Şîrîn*'lerinde Şirin'in Hüsvrev'e şaka yapmak için kendi yerine geçirdiği kadın; Larendeli Hamdî'nin *Leylâ ile Mecnûn*'unda Mecnun'un babasına oğlu olacağı müjdesini veren yaşlı abdal; Lâmi'î'nin *Vâmuk u Azrâ*'sında Azra ve arkadaşlarına evini açarak yardım eden pirezen; Yahyâ Bey'in *Yusuf u Züleyha*'sında Mısır'da köle pazarına çıkarılan Yusuf'a talip olan yaşlı kadın çirkin olarak tasvir edilmektedir. Bu tipin ortaya çıktığı 5 mesnevide tasviri yapılanların 4'ü kadinken, Larendeli Hamdî'nin eserinde erkektir. Şeyhî ve Ahmed-i Rıdvân'ın eserlerinde söz konusu kadın eserdeki işlevi gereği adeta karikatürize edilerek tasvir edilmiş,

komik değeri ön plana çıkarılmıştır. Yahyâ Bey ve Lâmi'î'nin eserlerinde ise üstünlük duygusunun komiği meydana getirdiği söylenebilir. Larendeli Hamdî'nin tasvirinde ise adam, Osmanlı toplumunda görülen abdalların acayip görünümüne sahiptir.

Dış görünüşü: Vücudu buruşmuştur, yüzü gözü eğri büğrüdür, buruşmuştur, göğüsleri boşalmış su kabına/kurumuş tuluma benzer, yüzünden/gözünden fer gitmiştir, sırtı ve bağı yay gibi eğrilmiştir/kamburu çıkmıştır, gerdanı ince tüylerle kaplıdır, eli tutmaz, ayakları çarpıktır, görünüşü acayıptir. Yüzündeki benler kara bir çividir. Kirpikleri dökülmüştür, gözü açıkta kalmıştır. Dudakları küflenmiş yemeğe benzer ve zehirle doludur, dişleri dökülmüştür, diş kalmadığı için ağzının şekli bozulmuştur, pis olan ağız pis teninde bir çukur gibidir, dudakları açıktır, burnu ileri doğru uzamıştır. Ayrıca bir harabede yaşamaktadır.

6. Rakip ve Düşman [Thompson, 2016'da K.2220/T92/W11.5.3. ile benzerlik göstermektedir]

Klasik Türk edebiyatının genel kurgusunda önemli yere sahip olan, sevgili ve âşığın kavuşmasını engelleyen, karşıt güç, çift kahramanlı aşk mesnevilerinin de değişmez unsurlarındandır. Âşık ve sevgilinin kavuşmasını engelleyen, ağyar olarak adlandırılabilir kahramanlar çirkin çizilmekten, sevgiliyi elde etmeye çalışanlar ise rakip/düşman olarak görülmüş ve çirkin tasvir edilmişlerdir. *Leyla ile Mecnun*'larda âşıkların kavuşmasını engelleyen Leyla'nın ailesi ile *Hüsn ü Aşk*'ta Hüsn ve Aşk'ın kavuşmasını geciktiren kabilenin ileri gelenleri ağyar olarak görülebilirler. Bunların kimlikleri belirsiz olduğu gibi, eserde dış görünüş veya karakterlerinin tasvirine rastlanmamaktadır. Bunun yanında Leyla ile Mecnun'larda Leyla ile evlenen İbni Selâm'ın da çirkin tasvirine yer verilmemektedir. Bu durumun mesnevinin kurgusu ve söz konusu ağyaran/rakibin eserdeki işlevi ile ilgili olduğu söylenebilir.

Çalışma için yapılan taramada Şeyhoğlu'nun *Hurşid-nâme*, Fahrî, Firâkî, Celîlî'nin *Hüsrev ü Şirin*, Behiştî Sinan, Hassân, Mîrî'nin *Mihr ü Müşterî*, Rûmî'nin *Şîrîn ü Şîrûye*, Yenipazarlı Vâlî'nin *Hüsn ü Dil*, Bihiştî Ramazan Efendi'nin *Cemşâh u Alemşâh*, Sinoplu Beyânî'nin *Şah u Derviş*, Rahmî ve Yahyâ Bey'in *Şâh u Gedâ*, Fazlî'nin *Gül ü Bülbül*, Vücûdî'nin *Hayâl ü Yâr*, Şâhî'nin *Ferhâdnâme*, Lâmi'î ve Manisalı Câmi'î'nin *Vâmık u Azrâ*, Çorlulu Zarîfî ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Mihr ü Mâh* adlı eserlerinde rakip ve düşman tipinin bulunduğu tespit edilmiştir. 20 mesneviyle en fazla örneğin bu başlık altında tespit edilmiş olması rakibin/düşmanın anlatılardaki önemini ortaya koymaktadır.

Mesnevilerde tasvir edilen rakip/düşmanların güçlü kişiler olmaları dikkat çekicidir. Hıta padişahı, Çin ülkesinin hükümdarı, Segsâr ilinin şahı şeklinde karşımıza çıkan rakip/düşmanlar, bazen de fizikî anlamda güçlü ve zengin olmaları, makam ve mevki sahibi olmalarıyla anılmaktadırlar. Bazı durumlarda sadece rakip/rakip grubu şeklinde belirsiz bir insan veya insan topluluğunun da tasvir edildiği görülmektedir. *Şah u Gedâ*'larda ve Vücûdî'nin eserinde bu durum görülmektedir. Rakip/düşmanların başarılı olamadıkları, sadece sevgili ve âşığın kavuşmasını geciktirip zorlaştırdıkları söylenebilir. Eserlerin genelinde âşıklar yaşarken kavuşurlar. Bu tipe dâhil edilebilecek kötü kahramanların tasvirlerinde daha çok karakter özellikleri üzerinde durulduğu söylenebilir.

Bu başlık altındaki kötü kahramanlar genellikle ölmekte veya sert şekilde cezalandırılmaktadır. Şeyhoğlu'nun eserindeki Boga Han, Hurşid tarafından öldürülür; Yenipazarlı Vâlî'nin eserindeki rakip/düşman eserin sonunda Himmet tarafından öldürülür. Lâmi'î'nin eserinde Tûr ve Anton'un yanarak öldükleri, Erdeşir'in, Dilpezir'in babası olduğu için affedildiği görülmektedir. Behiştî Sinan'ın eserinde hâcibin oğlu olarak karşımıza çıkan kahraman ise kapıldığı vehim sonucunda afyon yutarak intihar eder.

Karakter özellikleri: Allah korkusu yoktur, özü Tatar'dır. Ne din ne millet ne de mezhep bilir. Birinin kanına girmek için haddi aşardı. Hazzı için dünyayı yıkarı. İşi zulüm, düşmanlık, kibir ve kindir, dilinden Allah yolunda bir laf çıkmamıştır. Bir serçe için Kâbe'ye taş atar. Laf taşıyıcıdır, vefasızdır, gaddardır, iftiracıdır, kan dökücüdür, gammadır, iblis-âdettir, yalancı, mutluluktan uzak, fettan ve melundur. Kötü yaratılışlı kâfirdir. Bütün İslam âlemine eziyet eder. Cahildir, gözlerinden her dem zehir akar, kindardır, zalimdir, alçak rakiptir, işi daima gönül kırmaktır, kötü yaratılışlı dev gibiydi, insan yiyiciydi, soğuk sözlüydü, yüzü kış akşamlarına benzerdi. Sözü boyu gibi orantısızdır. Aşk hastalarına kara sancıydı. Kötü yaratılışlı, ifrit tabiatlı, cehennem ehli gibi kötü dillidir.

Dış görünüşü: Sakalı farkı görünümüdür, boyu bükülmüştür/kamburu çıkmıştır, derisi kemiklerinin üstüne yapışmıştır/zayıftır, sevgilinin kirpiğinin oku gibi sivridir (Gül ü Bülbül'de diken anlatılıyor). Çirkin görünüşlü, kötü giyimli, görünüşü buz parçası gibidir. Boyu biçimsizdir, kara yüzlüdür, güçlüdür, kükreyen bir aslan gibidir. Tenindeki her damar can alıcı yılan, başı geniş ovadaki dağ gibidir, kızıl tenlidir. Yumruğu ejderha başı, parmakları akrep, beş parmağı zulüm kılıcı, yüzündeki benler çivi gibidir. Yüzü gülmezdi, yüzü kış akşamı gibidir (sertti/soğuktu), karadır/kara bir iz vardı ve bu sönmüş odun parçasına benziyordu. Kadeh suratlıdır. Kirpiği çivi, göz çukuru zehir kâsesi gibidir. Öyle gazaplıydı ki gözü ağlıyor gibi görünürdü. Kan saçan gözleri zehir şişesi gibiydi. Ayrıca mavi gözlüdür ve gözleri katır gibi

bakar. Kaşlarının kılları keskin hançer, kirpikleri zehre bulanmış iğne gibidir. Ağzı kırık kamyş gibi kötü ses çıkarır, ağzı ve dişleri sapsarıdır. Ayrıca fil güçlüdür, aslan onun önünde kedi olur, ok atma konusunda mahirdir, zamanın aslanları onun pençesini bükemezdi.

7. Sırrı Açığa Çıkaranlar [Thompson, 2016'da C420 ile benzerlik göstermektedir.]

Leyla ile Mecnun'larda Leyla ile İbni Selâm'ın evlendiği haberini getirerek veya aşk sırrını açığa çıkararak sevgilileri ayıran bir tip bulunur. Bu tip, gizli kalması gereken bir durumu açığa çıkardığı için hatalı görülmüş ve çirkin tasvir edilmiştir. Bazı mesnevilerde Leyla'nın İbni Selâm'la mutlu olduğu, Mecnun'a duyduğu aşk konusunda söylediklerinin yalan olduğu yönünde iftiraya da başvuran bu tip, hikâyedeki işleviyle *Hüsrev ü Şîrîn* mesnevilerinde de karşımıza yalancı tipinden ayrılır ve Larendeli Hamdî, Celîlî, Celâlzâde Salih Çelebi, Edirneli Şahîdî, Sevdâ ve Kâfzâde Fâ'izî'nin *Leyla vü Mecnûn*'larında bulunur.

Bu tipin yer aldığı 6 eserin 5'inde haber getiren kişi kadinken, Kâfzâde Fâ'izî'nin eserinde bu işlev belirsiz bir grup insan tarafından gerçekleştirilir. Larendeli Hamdî'nin eserinde aşkı açığa çıkararak ve Leyla'nın evliliği hakkında yalan söyleyen iki farklı kadın bulunur. Mesnevilerde bu tip, sırrı açığa çıkarıyorsa gammaz, Leyla hakkında yalan söylüyorsa fitneci, sadece Leyla'nın evlendiğini duyuruyorsa görenlere matem verici şeklinde anılır. Fiziksel tasvirler oldukça ayrıntılı yapılırken yer yer özgün tasvirlerle de rastlanır. Larendeli Hamdî, Celîlî ve Celâlzâde Salih Çelebi'nin eserlerinde iğrenç, korkunç ve komik değerleri, çirkin değerini ortaya çıkarmak için kullanılmıştır.

Karakter özellikleri: Kalleştir, kötü fikirlidir, gammazdır, riyakârdır, ağzından hayır söz çıkmaz, sihirbaza benzer, fitnecidir, yüzünü görenleri matem basmaktadır.

Dış görünüşü: Yüzü karadır/kötüdür/ağlamalıdır, boydan boya yarıktır, saçları beyazdır, elindeki asası oka benzer, boyu yaya/orağa benzer/kamburu çıkmıştır. Pis görünüşlüdür. Teni baştan aşağı tüylüdür. Çöldeki deve benzer. Boynunun çevresini damarlar donatmıştır ve zincire bağlanmış köpek gibi görünür. Pazıları kuyu içindeki kara urgana benzer. Göğüsleri sarkmış ve eteğine kadar inmiştir. Siyah beni ve çirkin yüzü kül rengi kömüre benzer. Boynunda asılı olan ikiyüzlülük tespihi yılan veya ejderhaya, elindeki asa yılanına benzer. İki gözü çapaklıdır ve yeşil çanakdaki zırnığa benzer, içinden katran sızan mavi bir şişe gibidir. Bacakları zayıf ve güçsüzdür, yokluk dehlizindeki sütunlar gibidir. Pis ağzı şeytanın ayağındaki çarığa benzer, ağzındaki dişleri dökülmüştür. Dili zehir söyleyicidir ve mezardan başını uzatmış yılanına benzer. Ayrıca evinin kapısı gam söyleyen mezardır, boyu oraya girerken kullanılan değnektir.

8. Şeytan [Aarne-Thompson, 1964'te 756B/823*; Thompson, 2016'da G302.4/G302.9.9 ile benzerlik göstermektedir.]

Hamdî ve Yahyâ Bey'e ait *Yusuf u Züleyha*'larda Yusuf'a zarar vermek isteyen kardeşleri yönlendiren ve onları kötülüğe teşvik eden şeytanın tasvirine yer verilmektedir. Her iki eserde de şeytan insan kılığına girip kardeşlere görünmektedir.

Hamdî ve Yahyâ Bey'in tasvirlerinde şeytan karşıdan bakan bir kişinin ilk dikkat edeceği ayrıntıları üzerinden resmedilmiştir. Hamdî, şeytanın karakter özellikleriyle dış görünüşü arasında bağlantı kurarak, âdeta "kötülüklerin vücut bulmuş hali" sözünün bir yansımasını ortaya koymuştur. İslamiyetin etkisiyle şekillenen klasik Türk edebiyatında şeytan kötülüğün timsali konumundadır ve mutlak anlamda çirkindir. Hamdî'nin tasvirinde çirkinlikten ziyade kötülük ön plana çıkarılmış, giyimi ve aksesuarları üzerinde durulmuştur. Bir başka ifadeyle şeytanın kötülüğü eşyalar üzerinden tasvir edilmiştir. Yahyâ Bey'in tasviri ise bunu tamamlar niteliktedir ve şeytanın giyimi ve aksesuarlarının yanında sakalı, yüzü, benzi, gözleri ve gözlerinin çevresi de tasvir edilmiştir. Bu anlamda Hamdî ve Yahyâ Bey'in ortaya çıkardıkları şeytan, uzak durulması gereken, korkunç ve dolayısıyla çirkindir. Anlatıya tek bir işlev için dâhil olan şeytanın ahvali konusunda herhangi bilgiye yer verilmez.

Karakter özellikleri: İmansız, yalancı, hileci, vefasız, fitneci, düzenbaz, eziyet edici, sapkın/saptırıcı, asi, ikiyüzlü.

Dış görünüşü: Başında kubbe gibi büyük taç vardır, sarığın omzuna sarkan ucu yalancının dili gibidir, belinde hile kemeri, boynunda vefasızlık gerdanlığı vardır. Elindeki asa asılık, boynundaki şal ikiyüzlülüktür. Uzun sakalları tamamen ağarmıştır, başında diken gibi bir başlık, başlığın altında siyah sarık vardır ve kara karga gibi simsiyahtır. Sarığın ucundan sarkan püsküllü kara hırsızların elleridir. Başında çiviler çakılmış bir taç vardır. Ayrıca yüzü zırnık gibi sararmış ve benzinin soluk olduğu da söylenmektedir. Gözlerinin çevresi morarmıştır, bu haliyle soluk beniz üstünde çevresi morarmış gözler nazar boncuğuna benzemektedir.

9. Vezir/Hâcib [Thompson, 2016’da N857 ile benzerlik göstermektedir.]

Mesnevilerde şahın akıl danıştığı kişiler genellikle vezirler ve hâciblerdir. Akıl danışılan kişiler iyi bir yönlendirme yaparlarsa tasvirlerine yer verilmezken, bu kişiler kötülüğe yönlendirmeleriyle ön plana çıkarsa karakter tasvirlerine de eserde yer verilmektedir. Bu tasvirlerde bir yöneticide bulunmaması gereken pek çok olumsuz özelliğin söz konusu vezir/hâcibde bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Şeyhoğlu’nun *Hurşid-nâme*, Yûsuf-ı Meddâh’ın *Varka ve Gülşah*, Behiştî ve Mîrî’nin *Mihr ü Müşteri* ve Lâmi’î’nin *Veyse vü Râmin* adlı eserlerinde vezir/hâcib tipine rastlanmıştır.

İncelenen mesnevilerde bu olumsuz tip fiziksel özelliklerinden çok karakter özellikleriyle yer almaktadır. Şeyhoğlu’nun *Hurşid-nâme*’sinde vezirin yüzünün kara kabak gibi; Behiştî’nin *Mihr ü Müşteri*’sinde insan gibi görünse de özünde hayvan olduğu şeklinde fiziksel bir tanımlamaya rastlanır. Şeyhoğlu’nun eserindeki vezirin isminin Turumtay olduğu zikredilirken, diğer 4 eserde bu tipin belirli bir ismi yoktur. Şeyhoğlu’nun eserinde Turumtay, Siyâvuş tarafından kale kapısına asılarak öldürülürken Lâmi’î’nin eserinde vezirin sarayı basılır ve başı kesilerek öldürülür. Mızrağın ucuna asıldıktan sonra Râmin’e sunulur. Behiştî ve Mîrî’nin eserlerinde ise bu tipin ahvali belli değildir. Şeyhoğlu’nun eserinde diğerlerinden farklı olarak Turumtay, mesnevinin kötü kahramanı Boğa Han’ın, Yûsuf-ı Meddâh’ın eserinde Melik Anter’in veziriyken, Lâmi’î, Behiştî ve Mîrî’nin eserinde iyi kahramanların hâcibi/hocasıdır.

Karakter özellikleri: Arsız, soysuz, hasis, kötü gönüllü, hırslı, cimri, açgözlü, dik kafalı, merhametsiz, yüzü gülmez, sert, ahmak ve donuk, mala ve zenginliğe düşkün, kibirli, eğriliği huy edinmiş, kötü yaradılışlı, cahil, ömrünü fitne fesatla geçirmiş, kötü kalpli, kurnaz.

10. Yalancı [Aarne-Thompson, 1964’te 750C (formerly 473) ve 516A I. (a); Thompson, 2016’da J.1456/ J.1456/ A.1371/ A.1371/ A.1371.2/ A.1371.2./ A.1372.5/ A.1372.5./G.275.5.1 ile benzerlik göstermektedir.]

Ferhad/Husrev ü Şîrîn’lerde Şîrîn’in öldüğü/Husrev’le birlikte olduğu yalanını söyleyerek Ferhad’ın ölümüne sebep olan, olumsuz özellikleriyle tasvir edilen bir tip yer almaktadır. Bu mesnevilerde Ferhad ve Husrev, Şîrîn’e kavuşmak isteyen iki âşıktır ve birbirlerine rakip konumdadırlar. İkili arasında artan gerilimin geldiği noktada karşıt kahraman ortaya çıkar. Halk anlatılarında Husrev’in dadısı olarak karşımıza çıkan ve Ferhad’a Şîrîn’in öldüğü/evlendiğini söyleyen bu tip; cadı karı, Beyman Garı, ihtiyar kadın, cadı vb. şeklinde adlandırılmakta; aslan/yabani hayvan tarafından parçalanarak öldürülmektedir (Özarslan, 2006, s. 127). Bu tip, rol ve işlev açısından incelenmiş; Fahrî, Şeyhî, Ahmed-i Rıdvân, Azerî İbrahim Çelebi, Firâkî, Celîlî ve Sâlim Efendi’nin *Hüsrev ü Şîrîn*, Lâmi’î’nin *Ferhâd u Şîrîn* ve Şâhî’nin *Ferhâdnâme* adlı eserlerinde “yalancı tipi” şeklinde ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

İncelenen 9 mesnevide çirkin bir şekilde tasvir edilen bu olumsuz kahramanın adı belirsizdir. Fahrî’nin eseri dışındakilerde cinsiyeti kadındır. Bütün anlatılarda Ferhad’a yalan söyleyerek onu Şîrîn’den ayırma işleviyle yer alır ve Ferhad’ın ölümüne sebep olur. Azerî İbrahim Çelebi’nin eserinde Hüsrev tarafından idam ettirilirken diğer mesnevilerde akıbeti belli değildir.

Karakter özellikleri: Sözü şûm, tar, acı, bârid, dehşet verici, öldürücü, korkunçtur. Sahtekâr ve hilecidir, imansızdır. Katı/kara kalpli, bahtı kara, nuru gizler, karanlığa sebep olur özü ağu ağacındandır. Kara şeytan karısı, kötülükte şeytandan üstün şeytanın hocası, kaynanası, kötülükte rehberdir. Kötülük için çok gezip dolaşır. Kötülüğünü gizler, riyakârdır, hacı ana gibi görünür ama büyü yapar. Vesvese vericidir. Cadı özelliklerine sahiptir; çömlek kaynatır, küpe biner, fal açar, çok güçlü büyüler yapar, yaptığı büyülerle gökten taş yağdırır, göğü ve güneşi soğutur, gökyüzünü karartır, kelin saçlarını çıkarıp, genci yaşlandırır.

Dış görünüşü: Ucube, korkutucu, yaşlı, kırışık ciltlidir. Baykuşa benzemektedir. Göğüsleri sarkmış/birleşmiştir, ecel elinin yumruğu gibidir. Çok zayıftır, titrek, beli bükülmüştür, pis kokuludur. Kurumuş kara kurum gibidir ve vücudu yarayla doludur, yaralardan irinler akar. Ellerinin kınası âlemin kanıdır. Yüzü kapkara, çirkin, tiksindirici ve iğrençtir. Baş keldir ya da saçı urgan gibidir. Ayrıca başı yokluğun harap kalesinin üzerindeki elem topu gibidir. Kâkülleri ağarmıştır; kâkülü karaysa bela gibi olan başındaki püskül gibidir. Yüzü baykuş evi gibidir, pislığe benzer. Sararmıştır. Bir yanı güler diğer yanı ağlar gibi görünür, alnı tahtadan yapılmış köhne bir duvar gibidir. Yüzünü görenler gamla dolar, yanağındaki benler eski duvardaki çiviye benzer, kaşları yanmış ve kara yilana benzer, çenesi Nahşeb çukuru gibidir. Akbaba gibi gök gözlü/mavi gözlüdür. Katil bakışlı, kınayıcı, şaşı, çapaklı olarak anılır. Göz çukuru yılan deliğine, suyu çekilmiş pınara benzer. Ayrıca gözleri kana bulanmış zehirli tas gibidir. Kaşı bir duvar üstündeki yilana veya kovulmuş şeytanın kemerine benzer. Gözü zehirle dolu şişeye, çukurdaki çürük bir cevize benzer/karınca yuvası gibi siyahtır. Gözlerinin sürmesi matem maviliğidir. Kirpikleri Timur’un okları gibidir. Ağzı yamuk, yırtık, kara bir çukur gibidir. Harabeye ve mihnet dehlizine benzer. Mezar çukuru gibidir ve küflüdür. Dişleri dökülmüş, ağzı yarık ve pistir, ecel yolundaki yırtık ayakkabı gibidir.

Ayrıca ağzı keder ve gam kapısıdır. Keskin dişlidir ve yine ağzı cehennem kuyusuna benzer. Dili zehirlidir ve yılanı benzer. Burnu mezarın ağzındaki tabut çivisine benzer.

11. Züleyha [Thompson, 2016'da F.575.1.2. ile benzerlik göstermektedir.]

Yusuf u Züleyha'ların ana kahramanı Züleyha/Zeliha, anlatı boyunca geçirdiği dönüşümle bir yandan kendi gelişimini tamamlarken, diğer yandan Yusuf'un gelişiminde de önemli bir etkiye sahiptir. Anlatının başında güzelliğiyle ön plana çıkan Züleyha, Yusuf'un uzak durması gereken bir tuzakken, anlatının sonunda yaşlanıp çirkinleşerek Yusuf'u (güzelliği) arayan biri hâline gelir. Bu anlamda Züleyha, Yusuf için bir sınavken, Yusuf, Züleyha'yı tamamlayacak olan kişidir. Çünkü Yusuf, eserde güzelliğin timsali olarak yer almaktadır. Bir başka ifadeyle Yusuf'a yakın olan Züleyha güzelken, Yusuf'tan uzak olan Züleyha çirkindir. Nitekim mesnevinin sonunda Yusuf'un tekrar Züleyha'ya yaklaşması ile Züleyha kaybettiği güzelliğine kavuşacaktır. Bu tipin yer aldığı Erzurumlu Darir, Şerif ve Bilal'in *Kıssa-i Yusuf*; Suli Fakih, Şeyyad Hamza, Hamdî, Şemsî, Hatâyî, Çâkerî, Yahyâ Bey, Kemal Paşazade, Bağdatlı Zihni, Ahmedî-i Âmidî, Ziyai Yusuf, Nevrûzî, ve Nahîfî'nin *Yusuf u Züleyha/Zeliha*larında bu durumun ele alındığı görülmektedir.

Dış görünüşü: Güzelliği gitmiştir, beli bükülmüştür/kamburu çıkmıştır, eski bir bez parçasına sarınmıştır, kilim giymiştir, beline ottan kemer yapmıştır, saçları ağarmıştır, saçlarının kıvrımının kokusu kalmamıştır, ağlamaktan kör olmuştur. Ayrıca eski ve yıkık bir kulübede yaşamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmanın sonucunda klasik Türk edebiyatında yüzyıllar içinde oluşmuş güzellik anlayışının yanında bir çirkinlik anlayışının da gelişmiş olduğu ve şairlerin güzeli tasvir etmek için belirli kelime kadrosundan ve teşbih unsurlarından yararlandıkları gibi çirkinliği tasvir etmek için de bir gelenek meydana getirdikleri görülmüştür.

Çift kahramanlı aşk mesnevileri üzerinde yürütülen bu çalışmada rol ve işlevleri açısından tasnif edilerek ortaya konulan 11 çirkin tipi İslami estetik terminolojisindeki "kubh" kavramına uygun olarak aynı zamanda kötü/olumsuz karakterler olarak tasvir edilmişlerdir. Ancak bazı mesnevilerde çirkin olarak tasvir edilseler de iyi kahramanlara yardımcı olmaya ve onlara yol göstermeye çalışan tipler de bulunur. Bu tasvirlerde çirkin yanında "korkunç, iğrenç, komik" gibi estetik değerler de ortaya çıkmaktadır. *Yusuf u Züleyha*'larda güzelliğin iyiliğe; çirkinliğin ise kötülüğe bağlı olduğu yönündeki estetik anlayış açıkça görülmektedir. Mesnevi kurgularında bazen antagonist bazen de antagonist karakterlere yardımcı rolüyle yer alan çirkin tiplerin çirkin olma sebepleri güzelle/iyiyle çeşitli açılarda çatışmalarından kaynaklanır. Bu çatışma iyi/güzel kahramanın cesaret, sadakat ve liyakat gibi olumlu özelliklerini pekiştirir. İnsana dair olumsuz hasletleri kendisinde barındıran çirkin bir tipin yenilmesi okura başarıma hissi vererek sanat eserinden beklenen katharsisi/arınmayı yaşatır. Celîlî, Celâlîzâde Salih, Firâkî, Hamdullah Hamdî, Yahyâ Bey, Şeyh Galib, Sâlim ve Ref'î'nin özgün ifadelerle orijinal çirkin tipler yarattıkları görülmektedir. Bazı mesnevilerde şairlerin çirkin kahramanı tasvir ederken kendilerini tutamayıp açıkça sövgülü ifadeler kullanmaları da çirkin tiplerin katharsis/arınma yaşatma işleviyle açıklanabilir.

Bu çalışmanın klasik Türk edebiyatı metinlerinin tamamını kapsayan büyük bir tip katalogunun başlangıcı niteliğinde olup yeni çalışmalara kapı aralaması ve "büyük veri"ye katkı sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

- AARNE, Ante ve Stith Thompson (1964), *The types of the folktale*. Indiana University.
- AKALIN, Mehmet (1975). *Ahmedî Cemşîd ü Hurşîd İnceleme-Metin*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- AKKUŞ, Metin (2007), “Klasik Edebiyatta Tipler” Talât Sait Halman vd. (Ed.), *Türk Edebiyatı Tarihi 2*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s.395-404.
- ALTUNMERAL, Mehmet (2011), *Abdî'nin Gül ü Nevruz'u (İnceleme-Metin)*, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ARMUTLU, Sadık (2020), *Lâmi'î Çelebi Şem' ü Pervâne*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ARSLAN, Mustafa (2013), *Mîrî Mihr ü Müşterî [İnceleme-Karşılaştırma-Metin]*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- AY, Halil (2015), *Şerîf'in Kıssa-i Yûsuf Mesnevîsi*, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- AYAN, Elif (2010), *Sâlim Efendi'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevîsi ve Türk Edebiyatında Husrev ü Şîrîn Mesnevîleri*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bölümü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AYAN, Gönül (1998), *Lâmi'î Vâmuk u Azrâ -İnceleme-Metin-*. Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları.
- AYAN, Hüseyin (1979), *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahsâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- AYDEMİR, Yaşar (2009). *Vücutî Hayâl u Yâr*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- AYDIN, Abdullah (2018), *Divan Şiirinde Rakip Portresi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ÂZERİ İBRAHİM ÇELEBİ (2019), *Husrev ü Şîrin*. haz. Ülkü Çetinkaya Karakoyun. Ankara: TDK Yayınları.
- BABA, Mustafa Okan (1986), *Mihr ü Müşteri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAYAK, Cemal (2019), *Sevda'î Leylâ ile Mecnûn (Kıssa-i Leylâ Birle Mecnûn)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- BAYRAM, Asuman (2017), *Firakî Husrev u Şîrîn*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- BİRİCİ, Sevim (1996), *Bursalı Rahmî Şâh u Gedâ (Metin-İnceleme)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi.
- BİRİCİ, Sevim (2004), *Türk Edebiyatında Şâh u Dervîş (Şâh u Gedâ)'ler ve Hilâlî-i Çağatâyî'den Yapılan Şâh u Dervîş Çevirilerinin İncelenmesi*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- BÜYÜKER, Nilgün (2011), *Kâfzâde Fâ'izî Leylâ vü Mecnûn (Tenkitli Metin-İnceleme)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- CEBRÎ (2018), *Mihr ü Mâh (İnceleme-Metin)*, haz. Gülçin Tanrıbuyurdu, İstanbul: Kriter Yayınevi.

- ÇAPANOĞLU, Gökçenur (2014), *Ümmî İsbâ Mıhr ü Vefâ (Dil İncelemesi-Metin-Gramatikal Dizin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1979), *Yahyâ Bey Yûsuf ve Zelîhâ Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ÇELİK, Mehmet Furkan (2019), *Klasik Türk Şiirinde Tipler*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ÇOLAK, Ahmet (2022), *15. Yüzyıl Şairlerinden Şemsî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DELİCE, H. İbrahim (1995), *Niğdeli Muhibbî Gül ü Nevruz (İnceleme-Metin-Dizin)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DEMİR, Recep (2006), *Hatâyî-i Tebrizî ve Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme (İnceleme-Metin)*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili v Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür ve Şenol Korkmaz (2008), *Şeyyâd Hamza Yûsuf u Zelîhâ*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- DEMİREL, Mustafa (2004), *Kemâl Paşa-zâde (Şemse'd-Din Ahmed Bin Süleymân) Yûsuf u Zelîhâ*. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin (Ed.). Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- DİLÇİN, Cem (1991), *Mes'ûd bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: AKM Yayınları.
- DİNDAR, Muharrem (1999), *Bihîştî Ramazan Efendi Cemşâh u Alemşâh (Edisyon Kritik)*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DOĞAN, Ahmet (2014), *Bağdatlı Zihnî Yûsuf u Züleyhâ*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- DOĞAN, Enfel ve Feryal Korkmaz (tarihsiz), *Rûmî'nin Şîrîn ü Şîrûye'si (Şîrîn ü Perviz) (metin-sözlük-dizin)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- DOĞAN, Ramadan (2005), *Ahmedî-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâsı (Metin ve İnceleme)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DUMAN, Mustafa (2020), *Türk Halk Anlatmalarında Olumsuz Tipler*, Ankara: Karakum Yayınevi.
- EBERHART Wolfram ve Pertev Naili Boratav (1953), *Typen Türkischer Volksmarchen*. Viesbaden.
- ECE, Selami (1996), *Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mıhr ü Vefa Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ECE, Selami (2002), *Manisalı Camî'nin Vamık u Azra Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- EDİRNELİ ŞÂHİDİ. (2014). *Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk) Mesnevisi*. haz. Nazire Erbay. Edirne: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.
- ERDOĞAN TAŞ, Mehtap (2018), *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2018), *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: TDK Yayınları.

- ERZURUMLU DARÎR. (1994). *Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ) İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ESİR, Hasan Ali (1998), *Lâmi'î Çelebi Ferhâd ile Şîrîn (İnceleme-Metin-İndeks)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora tezi.
- GÖKCAN, Melike (2015). *Ziyai Yusuf (Yusuf Can) Yusuf ile Züleyha Mesnevisi*, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık.
- GÜNEŞ, Özlem (2010), *Fahrî'nin Husrev ü Şîrîn'i (Metin Ve Tahlil), Nizâmî ve Şeyhî'nin Eserleriyle Karşılaştırılması*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- HAMDÎ. (1991). *Yusuf u Züleyhâ*. haz. Naci Okur. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İLİCA, İnciser (1961), *Gülşen-i 'Uşşâk (Hümâ vü Hümâyûn) Cemâlî*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi.
- İÇLİ, Ahmet (2009), *Mihr ü Mâh Gelibolulu Mustafa Âlî İnceleme-Metin*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- İNCE, Adnan (2000), *Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd*, Ankara: TDK Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (2005), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAZAN NAS, Şevkiye (2017a), *Celîlî'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Konya: Palet Yayınları.
- KAZAN NAS, Şevkiye (2017b), *Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, Konya: Palet Yayınları.
- KIZILTAŞ, Maşallah (2018), *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*, Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi/Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- KÖKSAL, Mehmet Fatih (2003), *Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil İnceleme-Tenkitli Metin*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KÖKTEKİN, Kazım (1994), *Süle Fakih'in Yusuf ve Zelihası (İnceleme-Metin-Dizin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- KÖKTEKİN, Kazım (2007), *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜTÜK, Rıfat (1995). *Celâl-zâde Sâlih Çelebi Leylâ vü Mecnûn (Tenkidli Metin-İnceleme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜTÜK, Rıfat (2002), *Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevîsi (İnceleme/Metin ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevîleriyle Mukayesesi)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- LEVEND, Ağâh Sırrı (2016), "Edebiyatımızda Düünden Bugüne", Hakan Yaşar vd. (haz.). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: TTK Yayınları, s. IX-XI.
- OFLU BİLAL EFENDİ (2010), *Kıssa-i Yûsuf u Zelihâ*, haz. Muhammet Kuzubaş. İstanbul: Karadeniz Dergisi Yayınları.
- ÖZARSLAN, Metin (2006), *Ferhat ile Şîrîn Mukayeseli Bir Araştırma*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- ÖZCAN, Nurgül (2007), *Şâhî'nin Ferhâdnâme'si (İnceleme-Metin)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2019), *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- ÖZTEKİN, Nezahat (2002), *Fazlî, Gül ü Bülbül*, İzmir: Akademik Kitabevi.

- ÖZTÜRK, Murat (2009), *Lami'î Çelebi'nin Veyse vü Ramin Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sadeleştirme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- POLAT, Arzu (2017), *Behiştî Sinan'ın (H.917/M.1511-1512) Mihr ü Müşteri Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- REFÎ. (2003). *Cân u Cânân (İnceleme-Metin)*. haz. Kaplan Üstüner. Ankara: MEB.
- ROSENKRANZ, Karl (2018), *Çirkinin estetiği*. çev. Mustafa Özdemir. İstanbul: Muhayyel Yayıncılık.
- SAĞLAM, Hacer (2021). *Motif Yapısı İtibariyle Leylâ ve Mecnûn Mesnevîleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1995), *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Râkib'e Dair*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (1996), *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2015), "Manzum Metinler Işığında Bir Kalender Dervişinin Profili", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/8, s. 141-220.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla (2016), "Âşık", *Osmanlı Şiiri Kılavuzu, I*, s. 372-379.
- ŞEYH GALİB (1975), *Hüsn ü Aşk*. haz. Orhan Okay, Hüseyin Ayan, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANÇ, Nilüfer ve Süleyman Yiğit (2021) "Zevkler ve renkler tartışılır mı? Klasik Türk edebiyatında çirkinin estetiği -Nâbî ve Sürûrî (Hevâyî) örneği-" *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 4. Uluslararası Felsefe, Eğitim, Sanat ve Bilim Tarihi Sempozyumu, 14-18 Nisan 2021 Sempozyum Bildirileri*, s. 445-454.
- TAŞKIN, Gülşah (2015), *Kalkandelenli Mu'îdî Gül ü Nevruz İnceleme-Metin-Tıpkıbasım*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- TAVUKÇU, Orhan Kemal (2020), *Ahmed Rıdvan Hüsrev ü Şîrin*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- TEKİN, Gönül Alpay (1991), *Şem' ü Pervâne Feyzî Çelebi (XVII. Yüzyılda Hece Vezniyle Yazılmış Bir Mesnevi)*, *İnceleme-Metin-Tıpkı Basım*. Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- THOMPSON, Stith (1955-1958), *Motif-Index of Folk-Literature: A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. 6 vols.* Indiana University Press, (Published on the Internet, 2016).
- TİKEN, Kâmil (1986), *Mihr ü Müşteri (Hassan)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Dili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1963), *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i -İnceleme-Metin-*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TURHAN, Vedat Nuri (1995), *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni ile İncelemesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ULUDAĞ, Erdoğan (2013), *Lâmi'î Çelebi Salâmân ve Absâl (İnceleme-Nesre Çeviri-Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- ULUHAN, Çoban Hıdır (2007), *Kerküklü Şair Nevruzî Yusuf ile Züleyha 1-2*. Ankara: TDK Yayınları.
- ÜST, Sibel (2007), "Nahîfî'nin Yûsuf u Zeliâ Mesnevisi", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 2/4, s. 823-957.

- YILDIZ, Ayşe (2017). *Çâkerî Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- YILMAZ, Mehmet (2013), *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- YİĞİT, Süleyman (2023), *Klâsik Türk Edebiyatında Çirkinin Estetiği*, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- YOLDAŞ, Kâzım (1993), *Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)*, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- YÜKSEL, Sedit (1965), *Mehmed Işk-nâme (inceleme-metin)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Ek 1:

Tablo 1: Taranan Eserlere Göre Çirkin Tiplerin Özellikleri

Eserin Yazarı ve Adı	Anlatıdaki Rolü	Anlatıdaki İşlevi	Karakter	Dış Görünüm	Anlatıdaki Sonu
1. Cadı					
Niğdeli Muhibbî <i>Gül ü Nevruz</i> (b.2634-2647)	Cadı	Ferhar'a doğru giden Nevruz'a âşık olur	şütr-kîne	zişt-rü Zerd-dîde	
			tünd-ğü	Şanasın harzehre durur kâmeti çıkâr zehri dehânından katı Söylese ol-dem olur âteş- feşân	
			Fitne enbânu-tek olmuş tolı şerr	Eñsesinden görünür ak'as gibi uyuz olmuş karı kerkes gibi	
			Mâr gibi sözleri cânı 'azüz	Yüzine bağan kişi örke düşer Kırpüğinden gözleri olmuş ba'id/ İki ayru ara yerde nâ-bed'îd	
			Niçe cânı cinn ü insânı 'azüz	Enfi pehnâ rüyuna olmuş mümâs Dişleri zırnıdan geymiş libâs	
				Gabğabı pîçide olmuş şalınur Esved-i yahmüma beñzer tal'atı	
				Mâr komuş şahşa dönmiş şureti Tal'atı çar-deh ü gözleri kebüd	
				Dîdesinden rîm aqar mânend-i rüd Ruğlarında beñleri har- bestedür Zişt-rüyından güneş dem- bestedür	
Ümmî İsâ <i>Mıhr ü Vefâ</i> (b.194-198, 210-211, 477, 482-483)	Cadı	Mağrib şahı Mıhr'e âşık olur ve onu bulup getirmesi için cadıyı görevlendirir	üstazıydı şeytânüñ	Küpüne bindi gider	
			Meşğül olıcağ ol bir sihre bārī Mât olırdı Bâbilüñ câzûları	Çeşitli kılıklara girebilir	
			la'in beñzeridi şeytâna		
Hâşimî <i>Mıhr ü Vefâ</i> (b.4259-4268, 4274, 4277-4278, 4291/b.3152-3167)	Cadı/Sehmare	Mıhr ve Vefâ'nun düşmanı	Sözünüñ telhi zehr eyler gülâcı	Yüzi turşı şatar aqvâli acı	Sehmare, Şah tarafından öldürülür.
			Köpek nefsiyle eyler hükveş ceng	Bükülmüş yay gibi kâmet-i ceng	
			Katı göñli şanasın seng- i hâre	Ağarmış saçı	
			Yüzinde nûrı yok şeytâna beñzer	yüzi qara	
			Mülevveş nekbet-i hem kür u hem ker	Müşâbih ağzınun bārı cahüme	
			La'ine kâfire şeytân ile cüft Eger îmân metâ'in sihr ile müft	Şovuk yüzi qarınüñ qara beñzer	
			Dilinden şerden artuğ gelmemiş hayr	Dehânı gâra (benzer)	

			Görenler dirdi şeytândur degül ğayr		
			mürdâr u bed-ĥû	dil mâra beñzer	
				İdüp kamçı yılanı	
				turuş-rû	
				nâ-pâk cādû	
Şeyh Galib <i>Hüsn ü Aşk</i> (b.1381-1400)	Cadı	Hüsn'e ulaşmak için yola koyulan Aşk'ın karşılaştığı engellerden biri		Cādû-yı mahûf-ı dîv-sîmâ	
				Başı Karadağdan nümû-dâr	
				Ağzı, dişi, köhne gûr-ı gûffâr	
				Burnu, Moda burnunun ovası	
				Sırtlan yatağı keler yuvası	
				Sarkmış leb-i zîri tâ bezânû	
				Mânende-i nâv-ı fil-i bed-bû	
				Kaplumbağa iki çeşm-i bed-reng	
				Kırpikleri hemçü pây-ı harçeng	
				İki meme, şekli iki hunzîr	
				Kaş yapmış iki kara çıyanı	
				Saç yapmış iki küme yılanı	
				Tarla koğuğu iki kulâğı	
				Kırpi yuvası, sıçan yatağı	
	Ağzından akar kerîh sular				
	Kâriz gibi kötü kokular				
	Burnunda çıyan u mûş u akreb				
	Ağzında zehirli hayye vü dab				
	Evlâdı doğûrdu bir yanından				
	Yuttuğu çocukların kanından				
Ref'î <i>Cân u Cânân</i> (b.1304-1326)	Cadı	Yollarını kaybeden Ceħd ve Can'ın karşısına çıkar ve Can'ı yolundan çevirmeye çalışır	Bir fitne ki iki desti kanda	Aldıçça nefes o gül-girdâr	
			Zâl-i felegiñ çü ĥâ'heridir	Ağzından anıñ çıkar 'alevler	
			İblîsin o kaħbe yâveridir	Fir'avn depesi mişâli başı	
				Meşhûr o kanlu köpri kaşı	
				Düzâh deresi dehâni gûyâ	
				Meymûn ovası o naħs-sîmâ	
			Deħriñ o 'acûz-ı ĥamsüvârî	Fîl gûşî gibi anıñ kulağı	
			Hem sâhireniñ de nâ-bekârı		
				Bâzûları hem çenâr budağı	
			Dellâle anıñ yanında ebleh	Ķanlı kıyiveş gözi çukur hem	
				Müjgânları kızma lîk pür-sem	
			Muħtâle idi o deñlü esfeh	Yalçın kıya şanki burnu merğüm	
				İtmiş anı lâne kırga vü büm	
				Pistâni ayı tulumâsâ	
	Dendâni toñuz dişine hem-tâ				
	Her müy-ı teni çü mâr-ı piçân				
	Şaçı da kılcıca ziftli urğân				

				Koltuğı içinde gürg ile hük	
				Ağzında tolu yılan ile gük	
				Ser-tâbe-kadem kerih ü aħbes	
				Kariz gibi şalyası mülevves	
2. Eşkya ve Yağmacı					
Tutmacı <i>Gül ü Hüsv</i> (b.2380-2383, 2394)	Zengî kavmi	Gül'e ulaşmak için yola çıkan Hüsv'ü yakalayıp esir ederler	zengî merdüm-h'âr	Kad u bälâsı beñzerdi çınâra Yüzi üstinde burnu bir hıyâra Elinde ol seg-i murdar-ı hün' Demürden tutmuş idi bir sütünü Çü zengiden görür şeh tîre rengi Cihân olur gözine çeşm-i zengî bir zîşt zengî Tutup elinde bir diri pelengi	
Yüsuf-ı Meddâh <i>Varka ve Gülşah</i> (b.75-77)	Benî Amr-ı Pelid ve kabilesi	Varka ve Gülşah'ın düğününde Gülşah'ı kaçırmak için gelirler	bî-dîndi kibr la'în küfr-i şedîd		
Mes'ûd bin Ahmed <i>Sühayl ü Nev-bahâr</i> (b.2365-2371, 2375)	Sa'lûk	Dağlarda yaşar, kötülük yapmak için şehre iner,	Kimi bulsa şoyar idi şoykasin Ya öldürüp alur idi koykası Şavaş olıcağ şanki Mirrih idi Yirin sahlamakda Demür-mih idi Katı yay çeküp ırağ atardı oğ Adem kanı katında bir çöpçe yoğ	Yüzi kara vü şarp	Başı kesilerek öldürülür.
Cemâlî <i>Gülşen-i Uşşak/Hümâ vü Hümâyûn</i> (Ilıca, 1961: s.90)	Semendün		hunhar zengi Cihânda hun-ı merd idi muradı Ögerdi gece gündüz kârbânı	Nice zengi aña olmuşdı maħkûm Ki küllü zîşt idi murdar u meşûn	
Kalkandelenli Mu'îdî <i>Gül ü Nevrûz</i> (b.823-831)	Yeldâ	Gül ve Nevrûz'u yakalayıp Çin Hakanı'na hediye eder	bir siyeh-dil hün-h'âr Kan dökici misâl-i Mirrih 'Ayyâre vü şeb-rev-idi gâyet Ne dîn bilür-idi ne diyânet kâbih	zengî-i şeb Gözler yalabır ocağa beñzer Kuvvetde yegâne vü dil-âver Varurdu yüz âdeme ber-â-ber Yeldâ gibi key dirâz u bälâ zîşt zengî	
Abdî <i>Gül ü Nevrûz</i> (b.1421-1426)	Yeldâ	Gül ve Nevrûz kaçarken onları takip edip yakalar	merd-i hün-h'âr'dı o murdâr Şu yirine içerdî kan o mel'ün	bir zengî-yi zift Libâsı gibi yeldâ atı tonı Cehennem-veş gözi	
Hâşimî <i>Mihir ü Vefâ</i> (b.4396-4413, 4419)	Zengî/Helhelân	Mihir'e âşık olur ve onu elde etmek ister	ejdehâ-hüy evrânı-nihâd ü hük-tıynet seg-perest ü gül-sîret	pîl-güş Yâ eşkâlini görse bebr-i garrân Ola dilden gırivân u hurûşân Kuturur yüzlerin gördükde Gürgân	Eserin sonunda Mihir tarafından affedilir.

				Belâda kavm-i Rey ü halk-ı Gûrgân	
			Görürse yüzlerini div-i şahrâ Olub kırhuyla Mecnûn tuta şahrâ	Başı beñzerdi şan isli kabağa	
			Muħaşşal ol melâ'in-i zemâna Ħiyel ehli şeyâtin-i cihâna	Dehânı beñzemiş şınmış canağa	
			Muħaşşal ol re'is-i cünd-i şeytân	Boyn şan yıldırım urmuş çinâre	
				Bezirhâne sütünü anda bâzû	
				Ħutağları şanasın kefli mâzû	
				Dili mâr u sözi şan zehr ağı	
Cebrî Mihr ü Mâh (b.1708-1710)	Husûf ile Kûsûf	Ay yüzlü güzelleri avlarlar, Mihr'i esir tutarlar		Kara suratlu Dîv-i zişt-zebân	
Lâmi'î Vâmuk u Azrâ (b.3715-3722)	Helhelân	Azrâ'yı kaçırın zengî kavminin şahı, aynı zamanda Azrâ'yı elde etmeye de çalışır	Luḡf u mihr ü dîn ü imândan berî Sîret-i murdârı gibi cümle ten Dîv-i Ħünh'âr Câna Ħaçer-vâr idi her bir sözi	Ḥal'atı şâm-ı melâmetden nişân Kâmeti rûz-ı kıyâmetden beyân Ħufre-i kaḡrân idi iki beğal Her birisi çâh-ı düzaḡdan bedel Çerm-i gâv idi leb-i zîrini şan Kâse-i Ħaccâm idi iki gözi Burnunuñ yili sümüm-ı kaḡr idi Çehresinden her dem akan zehr idi Ûrker idi şüretinden ins ü cân	Eserde önce Mizban tarafından hapse atılır, sonra Ħümâ'nın babası olduğı için bağışlanır (b.5301)
Lâmi'î Salâmân ve Absâl (b.1410-1413)	Zengî kavmi		Seg-nihâd Gulyabani tabiatlı ejder-Ħurûş	dîv-i merdüm-Ħ'âr Burnı ejder ini ağızı gâr Ħûk-dendân pîl-gûş Dîv-şüret Şahre-i cin yüzlerinden vehm alır Cân alıcı gözlerinden sehm alır	
Manisalı Câmi'î Muħabbet-nâme (b.4000-4002)	Zengî kavmi	Azra, Behmen, Dilpezîr ve Hakîm'i esir ederler	merd-i bî-din hun-hor hod-bin nahs Elinden kimse bulmazdı emanı	Yürütmez olmuşidi kârbânı	
3. İnsan Dışı Yaratıklar					
Ahmedî Cemşid ü Hurşid (b.1560-1561, 1564)	Cemşid'in yolundaki engellerden biridir	Cemşid'in yoluna devam etmesini engellemek		Kılıcı fil süñüğinden Değirmen taşı itmiş güürz elinde Başında taşdan itmişdi miğfer Mînâre kâmet	Cemşid tarafından öldürülür.
Cem Sultan Cemşid ü Hurşid (b.1769-1772)	Cemşid'in yolundaki engellerden biridir	Cemşid'in yoluna devam etmesini engellemek		Eşek kulağına beñzer kulağı Öküz ayağına beñzer ayağı Başı beñzer pelenge	Cemşid tarafından öldürülür.

				burnu pîle Teni başdan başa toñuz kıldur Anuñ biñ dīv âdem ħor kıldur	
Hassân <i>Mihr ü Müşteri</i> (b.3730-3738)	Mihr'in yolundaki engellerden biridir	Mihr'in yoluna devam etmesini engellemek		İki gözi-di iki tās-ı pür- hün Dehâni pür-yalıñdı çün dem-i tün Ucına çengintün zehr-âb virmiş Dişi tığine zehr-i nâb virmiş Dehâni irilikde mişl-i sühân	Mihr tarafından öldürülür.
Lâmi'î <i>Ferhâd ile Şîrin</i> (b.2680-2685)	Ferhad'in yolundaki engellerden biridir	Ferhad'in yoluna devam etmesini engellemek		kerîhü's-şekl peyker Yüzini şahre-i cin görse ürker yüzi şâm-ı melâmet boyı ruz-ı kıyâmet Başı aşılan beñzer kalları dönmiş fetile Gürâz u gâv çerminden çukâli Başında miğferi künbed mişâli Sütün-mânend elinde deste-çûbı/Ucında bağlu güyâ çarĥ topı	Ferhad tarafından öldürülür.
Lâmi'î <i>Vâmuk u Azrâ</i> (b.4075-4084)	Vâmuk ve beraberindeki kervana saldırırlar	Vâmuk'a karşı kervandaki insanların merakı uyanır.	Ħışm kibr kîn	Biri zerd ü birinün levni siyâh Her dişi bir ħaçer-i elmâsdur Dırnâğı cân kıştı için dasdur Ağzı pür-kef üstür-i sermest-vâr Ħalka olmuş kıyruğı mânend-i mâr Câm-ı çeşmi bâde-i aşfarla pür Şüret ü şavtı mehîb ü sehm-nâk	Vâmuk tarafından öldürülür.
Lâmi'î <i>Vâmuk u Azrâ</i> (b.4729-4738)	Lâhicân ve Feri'yi kaçırmak	Vâmuk'ın son aşamada kendini tam anlamıyla kanıtlamasını sağlamak	Bî-amân tünd-ĥüy kîne-cüy	Ra'd-vâr iderler idi na'ralar kaddi mânend-i menâr Gözleri küh üzre âteşdür yanar Nür u fer yok yüzlerinden zehr akar Ellerinden her birinün gâv-ser Pîle beñzer kiminün hortüm-ı var Kiminün boynuzları câmüs-vâr Kimi ejder-şekl ĥük-rüy Yüzleri şâm-ı melâmetden füzün Kadleri rüz-ı kıyâmetden uzun Demlerinden kimi hevâ pür-düd olur saçar ağzından lü'âb Çengel-i nâhunları dâs-ı ecel Dişleridür tığ-ı elmâs-ı ecel	Vâmuk tarafından <i>ism-i A'zaml</i> yok edilirler

Lâmi'î <i>Veyse vü Râmin</i> (b.3966-3976)	Veyse ve cariyelerine saldırır	Veyse'nin kendini kanıtlaması ve kararlılığını göstermesine yarar		bebr-i şafder pîl-mânend Seri künbed teni küh-ı Demâvend İki çeşmi şan iki kâse-i hûn Dehân-ı pür-şerârî hufre-i tûn çarhves pür halka dînbâl Zebân sühân idi enyâb-ı neb-tîz Ser-â-ser nâhumı çengâl-ı hûn-rîz	Veyse tarafından öldürülür.
Manisalı Câmi'î <i>Muhabbet-nâme</i> (b.4125-4128)	Vâmık ve içinde bulunduğu kervanın karşısına çıkar	Vâmık'ın gücünü ve kararlılığını kanıtlamasına yardım eder		beş yüz koyunu (yer) burnundan anuñ bed tütünler (çıkart) kamu a'zâsı pul pul	Vâmık tarafından öldürülür
4. Kötü Babanın Çocukları					
Tutmacı <i>Gül ü Husrev</i> (b.2407-2409)	Zengî şahının kızı	Zengilerin eline esir düşen Hüsrev'i kurtarır	muṭlaḳa dîv-i şakardı	Teni yumşahlığı dörpi bigiydi Kılı ser-tîzligi kirpi bigiydi bâdencân idi yüzinde burnu Şanasın jîveye tulumdı karnı	Haramilerin saldırısında ölür
Lâmi'î <i>Veyse vü Râmin</i> (b.4086-4091)	Vezirin kızı (Gülşeker)	Babası tarafından Râmin ile evlendirilmek istenir	-	Velî atasının ahvâl-i zîştî/ Ma'îb itmîşdi ol hûr-ı behîştî	
5. Pirezen ve Abdal					
Şeyhî <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.6525-6532)	Hüsrev'i kandırmak için süslenerek onun karşısına çıkarılır	Süslenip Hüsrev'in karşısına Şirin'miş gibi çıkarak onu komik duruma düşürmek	sözinden sūr gitmiş	buruşmuş İki emcek boşalmış meşke benzer Tudaḳları küf almış keşke benzer Yüzinden fer Ağaç yayı bigi arḳası baḡrı Acı kavun bigi pür-zehr saḡrı Yüzinden binleridür san kara mûḡ Dişi yirinde ḳalmış saru zırnıḡ Açuḳ ḳalmış gözi kirpük dökülmüş	
Ahmed-i Rıdvân <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.4157-4162)	Şirin'in ebesi	Süslenip Hüsrev'in karşısına Şirin'miş gibi çıkarak onu komik duruma düşürmek		Yüzi gözi eğilmiş hem buruşmuş Biribirine sarmaşmış kırışmış Bozulmuş agzı dendânı dökülmüş Bicikleri sogulmuş çün kuru hîk Teninde gerdeni san mûy-ı bârîk Yüzünde bir burun kalmış sövelü Yiri agzı ten-i nâ-pâki kende Tutakları açuḳ agzı bulaşuḳ Eli tutmaz ayakları tolaşuḳ	
Larendeli Hamdî <i>Leylâ ile Mecnûn</i> (b.763-771)	Harabede yaşayan yaşlı abdal	Mecnun'un babasına ayva verir ve bunu yemesi halinde		Yüz urmuş hâke 'arz eyler Ḥaḳ'a hâl 'Acîbû's-şekl bir abdâldur ol	

		çocuğu olacağını söyler		Yüzine yir yir eylemiş yaşı yol	
Lâmi'î <i>Vâmuk u Azrâ</i> (b.2337, 2340-2346)	Yalnız yaşayan yaşlı kadın	Azrâ ve arkadaşlarına evini açar		Çenber itmiş kâmetini halka-veş Dîdesi olmuş remedden şîşe-dâr Rişte kılmışdı ğam u miñnet tenin	
Yahyâ Bey <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.2284-2291)	Pazarda satılan Yusuf'a talip olan yaşlı kadın	Yusuf'a talip olanların arasında isminin yazılması gururunu yaşamak ister		'Aşâsına tayanup eyledi âh Karımış kurımış dönmüş kadîde 'Adem dâlı gibi kıddi hamîde Dehânında dişinüñ dürri düşmüş Buruşmuş yüzi arturmuş enîni Sütün olmasa cismine 'aşâsı Yıkılurdu vücûdunuñ binâsı Gözini bağlamış hâb-ı memâtı Şorarsan yaşını heftâda yetmiş Zemâne kâmet-i yayın ham itmiş Eli ditrer şu'â'-ı şems-mânend	
6. Rakip ve Düşman					
Fahrî <i>Hüsrev ü Şîrin</i> (b.4288-4292)	Hüsrev ve Meryem'in oğlu	Hüsrev'i öldürüp Şirin'le evlenmek ister	hoş olmazdı anadan hîç gönlü Eşek beyinlü İşi yindek yavuzluk süriş ü şer	Katı yüzlü ezrağ gözlü aşkar	-
Şeyhoğlu <i>Hurşid-nâme</i> (b.4000-4009)	Hitây padişahı	Hurşid'i elde etmek ve Ferahsad'dan ayırmak	Degüldi Tanrı korkusundan âgâh Tatar idi özi Ne dîn bilürdi ne millet ne mezheb Özin yapmag için iller yıkardı Kana girmeg için hadden çıkardı Yıkardı nefsi hazzı-y-çün cihânı İşi zulm ü lecâc ü kibr ü kîne Dilinden gelmemiş hak sözde bir harf Atar bir serçe-y-içün Ka'bye taş	Yidügi zehr-i mâr u içdügi kan	Hurşid tarafından öldürülür
Hassân <i>Mihr ü Müşteri</i> (b.537-543)	Vezirin oğlu	Mihr Müşteri'nin rakibi	bed-fi'l nemmâm Vefâsuz devr-i gerdûn gibi gaddâr zulm u buhtân saht düşvâr Çü re'sü'l-kavl başda kasd-ı ebdân Çü 'aynü's-serv gözde âfet-i cân nabz-ı gammâz İzâ vü katilde ef'î vü 'akreb	Güçlüdür.	

			Hasedle hilede san hûğ u sa'leb		
Firâkî <i>Husrev ü Şîrîn</i> (b.2606-2609)	Hüsrev ve Meryem'in oğlu	Hüsrev'i öldürüp Şîrîn'le evlenmek ister	'Akıldan fehmden bî-gâne Olurdu hem-dem-i evbaş her dem İderdi günde biñ kere ziyân ol	şîr-i jiyân ol	
Rûmî <i>Şîrîn ü Şîrûye</i> (b.329-339, 402)	Hüsrev ve Meryem'in oğlu	Hüsrev'i öldürüp Şîrîn'le evlenmek ister	tıf-ı gaddâr hûn-hâr Sa'âdet-hâneler iderdi virân Beşerdi sûretâ sîrette ef'î Eser kılmaz-ıdı tiryâk-ı nef'î Gözetmezdi ananın hakk-ı şîrîn Atanun telh iderdi kand-ı şîrîn Unutsa san'atın şeytân-ıla dîv Bulara ol öğredürdi sihrle rîv Şer işün şeyhi şeytânun mürîdi	Bakardı özi gözi 'ayn-ı ester	
Celîlî <i>Husrev ü Şîrîn</i> (b.1883-1884)	Hüsrev ve Meryem'in oğlu	Hüsrev'i öldürüp Şîrîn'le evlenmek ister	kem-'aql ferzend fitnede rübâh-ı eyyâm		
Behiştî Sinan <i>Mihr ü Müşterî</i> (b.758-770)	Hacib'in oğlu	Mihr'e refakat eder, Mihr ve Müşterî'nin arasını bozmaya çalışır	nemmâm Vefâsız çarh gaddâr bühtan-ı müfettin zulm-i hûn-h'âr Girân-câ[n] çün maraz nabz gammâz Şikeste nây-veş bed-güy u nâ-sâz Huşûmet-pîşe iblis-'âdet Yalancı iftiracı bî-sa'âdet Velîkin hîle ger fettân [u] mel'ün	Karanlıkda yüzinden reng olur düd Gözinde kirpigi mânend-i mîsmâr Teninde her regi bir cân-sitân mâr Yüzi tâbüti üstinde beñi mîh Saçalı nev-reh ağzı dişî zırmîh Teni lâğar başî çün kûh hâmûn Kükreyen bir aslan gibidir.	Korkusundan afyon yutarak intihar eder
Bihîştî Ramazan Efendi <i>Cemşâh u Alemşâh</i> (b.1145-1149)	Çin ülkesinin padişahıdır	Cemşah ve Alemşah'ı ayırmak ister	Kâfir-i bed-fi'âl mel'ün Ehl-i İslâm'ı kılmış idi zebûn		
Sinoplu Beyânî <i>Şah u Dervîş</i> (b.386-394)	Şah'ın rakibi	Şah ve Dervîş'in ayırmak ister	Okumaduk kulu idi Allah'un Kâhrdan çeşmi sem döküp her-dem	Kâse-i çeşmi idi kâse-i sem Kaşları kulları çün hançer-i tîz Kirpügi nişter idi zehr-âmîz Gâzabından san ağlar idi gözi Hânde yüzini görmemişdi yüzü Ser-i ejder mişâliydi müştî	

				Şekl-i kejdüm gibi idi engüştü	
Fazlî <i>Gül ü Bülbül</i> (b.1506-1510)	Gül'ün dikeni	Gül ve bülbülü ayırmak ister	Bir harîf idi tîz-tab' u hasûd Kîne-cüd-ı fesâd-kâr u 'anûd Çamze-i cân-sitan gibi hûn-rîz Tîr-i müjgân-ı yâr-veş ser-tîz	Pür idi cümle 'uzvı hançer-i sîh	
Vücûdî <i>Hayâl ü Yâr</i> (b.1666-1672)	Rakip	Hayal ve Yar'ı ayırmak	rakîb-i denî Bir belâ-yı siyah u nekbet idi Sözi ağzında zehr-i kâtil idi Gönül incitmek idi dâ'im işi Şeytanatlar idüp o müzi-i nâs	bed-şekl bed-kıyâfet Gözi sûrâh içinde san kecdüm	
Rahmî <i>Şâh u Gedâ</i> (b.585-589)	Rakip	Şah ve Geda'yı ayırmak ister	âdemi âzâr Dîv-i bed-sîret merdüm-h'âr Sözi bârid yüzi kış aḥşam sözi kaddi gibi nâ-mevzûn	Zîşt-rüy Şekli yaḥ-pâre kaddi (...) nâ-mevzûn Çeşm-i hûn-bârı şanki şîşe-i zehr Şekli kejdüm gibiydi engüştü	
Yahyâ Bey <i>Şâh u Gedâ</i> (b.876-884)	Rakip	Şah ve Geda'yı ayırmak	ğurab-veş gammâz Fitne hile-sâz şu'bede-bâz Şâribü'l-ḥamr kara câhil idi Ma'siyet baḥr-i anı boḡmuş idi Fânî dünyâ gibi yalancı idi Ḥasta-i 'iṣṣa kara şancı idi Hep nifaḡ idi işi insâna Fitnenûn başı şer işün beyḡi	siyeh-rû Anadan yüzi kara toḡmuş idi Var idi sûretinde kara nişân Şûretâ beñzer idi şeytâna	
Gelibolulu Mustafa Âlî <i>Mîhr ü Mâh</i> (b.793-799)	Zerre	Mîhr'i elde etmek için Mah'in rakibi konumundadır.	Harîf-i sûr-engîz Nice kez zâr ü hâksâr olmuş		Mîhr'den ayrı düşer ayrılır acısıyla yanar
Çorlulu Zarîfî <i>Mîhr ü Mâh</i> (b.413, 417, 432-433, 710)	Mah şehrinin hükümdarı Pervin	Mâh'in düşmanıdır.	Bed-ahter Hîn Kâfir Bî-dîn Bed-hâh		Eserin sonunda yenilir ve kızı Mîhr'i Mâh'a vermeyi ve cizye ödemeyi kabul eder.
Yenipazarlı Vâlî <i>Hüsn ü Dil</i> (b.851-852, 890-893)	Segsâr ilinin şahı	Hüsn'e giden yolda Dil'e engeldir	Bir dîvdür şerik-i şeytân bed-zebân bed-kîş Bed-ḥaşlet bed-dil bed-endiş Bed-sîret bed-sirişt bed-hüy 'İfrît-nijâd u dîv-sîret Bed-lehçe mişâl-i ehl-i düzaḡ Pür-mekr ü pür-intikâm u pür-rîv	Bed-çihre siyeh-rüy Kendide-dehân u zîşt-tal'at	Eserin sonunda Himmet tarafından öldürülür (b.2859)
Yenipazarlı Vâlî <i>Hüsn ü Dil</i> (Tevbe)	Zerk Râhib'in oğlu		fitne-engîz/ Pür-hîle pür-fesâd		

			zâlim hün-rîz Pür-fitne vü şâhir füsün-sâz Efsâne-serâ kâşif-i râz ‘Ayyâr-ı cihân mekr-eyyâm ‘Uşşâka belâ kulûba düşmen		
Yenipazarlı Vâli Hüsn ü Dil (Gayr) (b.2322-2326)	Rakîb-i Div’in kızı		fitne-sâz-ı ‘âlem Gerdün gibi bî-vefâ ğaddâr ‘İfrit-nihâd div-sîret Mekkâre-i dehr ü bî-mürüvvet Bed-şaşlet bed-sirişt bed-hû	Peymâne-şifat Kubh ile misâl-i ehl-i düzağ	
Şâhî Ferhâdnâme (b.3302-3304)	Ayyâr	Ferhad’ı tuzağa düşürüp yakalaması için Hüsrev tarafından görevlendirilir	Zâl-i gerdün-ı dün gibi gaddâr Fitne fenninde nitekim iblîs Dâimâ kârı hîle ve telbîs Hayr söz gelmemiş dehânından Şer yagar dâimâ zebânından		Ferhad götürürken yetişen Şâbur tarafından kafası parçalanarak öldürülür.
Lâmi’î Vâmuk u Azrâ (Erdeşir) (b.1555-1557)	Vâmuk’ın Azrâ’yı aramak için çıktığı yolculukta avlandığı ülkenin şahı	Vâmuk’ı yenmek	Zâlim hün-h‘âr bebr-kîn bed-fi‘âl Hîle-bâz mekr-sâz ‘Âlemün aşûbî devrûn âfeti	Pîl-zür	Vâmuk’a karşı düşmanlık besleyip onu zehirletse de hikâyenin sonunda, Dilpezir’in babası olması sebebiyle bağışlanmış.
Lâmi’î Vâmuk u Azrâ (Tür) (b.1869-1872)	Erdeşir’in damadı	Vâmuk’ı yenmek	Kalbi kâsî hûni-yi pür-kîndür ol Hâkka ‘asî tünî-yi bî-dîndür ol		Tür, ateşe atılarak öldürülür.
Manisalı Câmi’î Muhabbet-nâme (Arslan Şah) (b.1962-2011)	Rî ülkesinin sultanı Arslan Şah	Vâmuk’ı yenmek	Hileci İkiyüzlü Yalancı		Vâmuk’a yenilir, ondan affını diler
Manisalı Câmi’î Muhabbet-nâme (Tur) (b.2336-2339)	Tür	Dilpezir’e kavuşmak ister ancak kavuşamaz, eserde Dilpezir gözüyle anlatılır	Bu gayretten yüregi oda yanmış Çalınmış zehre ağuya boyanmış Yirinden oklı tofuz gibi kopmuş Kömüş toğrı yolu eğriye şapmış	Çudurmuş it gibi gözi kızarmış Tutağı tepreşüb beñzi bozarmış	
Mîrî Mihr ü Müşterî (b.500-505)	Hacib’in oğlu	Mihr’in rakibi	Bî-vefâyidi ‘ayn-ı devr-i zamân Müftin-i ‘âlem idi çün bühtân Zulm-i zâlim mişâli âdem-h‘âr Kırlı gammâz idi nabz güyâ Hâbb-i müftinidi o bedgirdâr Kâtilidi çü ef‘îvü ‘akreb Hük-hû	Gözi ‘aynü’s-sevirves âfet-i cân	

			hilekâr			
7. Sırrı Açığa Çıkaranlar						
Larendeli Hamdî <i>Leylâ ile Mecnûn</i> (b.1215-1224)	Yaşlı kadın	Leyla ile Mecnun arasındaki aşkı Leyla'nın anne ve babasına duyurur	kallâş bed-rây 'Acüz-ı dehre ol ğammâz-ı mühmel	Yüzi kara şaçları aq 'Aşası tîre beñzer kâmeti yâ Ĥabîsü'l-şekl bed-sîmâ Yüzi pür-şakk teni pür-mü giryân Gören şanur anı dîv-i beyâbân Tonatmış boynunuñ eṭrâfını reg Çekilmiş güyiyâ zencîre bir seg Yeñi içinde her bâzûsı kim Bicikleri mişâl-i nây-i enbân Yirinden şarkub inmiş tâ- be-dâmân köhneydi cihândan fi'l- hakkîka		
Celîlî <i>Leylâ vü Mecnûn</i> (b.1372-1384)	Yaşlı kadın	Leyla'nın İbni Selâm'la evlendirildiğini Mecnun'a duyurur	Ağzında zebân-ı zehr- güftâr Boynunda ki sübhâ-i riyâ var Sahhâre-i rûzgâra beñzer	Bâr-ı gam u derd ü guşşadan ham Bir gür-ı kühinde şan ser- i mâr Ol hâl-i siyâh ü çehre-i zişt Ĥâkister-i külhan üzre engîşt Kalmış iki gözleri çapaqda Zırnıñ gibi yeşil çanaqda Şankim görünür dehân-ı nâ-pâk Şeytân ayağında keşdür çâk Şan gözlerini kebüd şîşe Kim reşha-i neft ider hemîşe Ol pây ki lâgar ü zebündür Dehlîz-i 'ademde şan sütündür Dendânu ki düşmiş ol dehenden Destinde 'aşası mârâ beñzer		
Celâlzâde Salih Çelebi <i>Leylâ vü Mecnûn</i> (b.1451-1457)	Yaşlı kadın	Leyla'nın İbni Selâm'la evlendirildiğini Mecnun'a duyurur	Nice qarî ki çok bilür bir zâğ Üstine niçe sâl naḥs aşmış Fitnede vâkıfa kamü hâle Güyiyâ dille yidi muḥtâle ᤒayr söz çıkmamış dehânından Zehr yağardı şan zebânından	Yüzi qare başı âğ 'Ömri peymânesi tolub taşmış Yine dîv qarısı gibi sayrı Mâr-ı ef'î mişâli dipdiri Şekl-i naḥs kıyâfeti rûsvâ Başdan ayağa kabkara sevdâ Kirpi endânu gibi bir sügri		

Edirneli Şahîdî <i>Leylâ vü Mecnûn</i> (b.2678-2679)	Yaşı ve acayip kadın	Leyla'nın ibni Selâm'la evlendiği haberini getirir	Sözinden zahm urdu hâr gibi Dilinden zehr saçdı mâr gibi	Siyeh-rû	
Sevdâî <i>Leylâ vü Mecnûn</i> (b.758-760)	Yaşlı kadın	Leyla'nın İbni Selâm'la evlendirildiğini Mecnun'a duyurur	Yüzün göreni başardı mâtem Ol zâra içürdi zehr-i mârı	Bilini zamâne bükmiş idi	
Kâfzâde Fâ'izî <i>Leylâ vü Mecnûn</i> (b.1131-1136)	Belirsiz kişiler	Leyla ve Mecnun arasındaki aşkı açığa çıkarırlar	Gammazlık özge ibtilâdur Olup kelimât-ı halk hammâl/ Kâlâ-yı fesâda ola dellâl		
8. Şeytan					
Hamdî <i>Yusuf u Züleyha</i> (1991: s.129)	İnsan kılığında Yusuf'un kardeşlerinin karşısına çıkıp onları kandırmak	Yusuf'un kardeşlerini kandırır ve hikâyeyi sonraki aşamasına geçirir	Bitmez îmân dilinde habbe kadar lisân-ı kizb ü dürûğ yok derûnunda zerre denli fûruğ Kemerî mekr ü tavk-ı avk-ı vefâ Hâli hîle makâmı fitne vü âl tarîki râh-ı dalâl Tavrı cevr Menzili duzah ü kemâli dalâl Minberi şer nasihatı ızlâl	tâcı kubbe kadar Taylasânî Kemerî Boynu üzre ridâ riyâ olmuş Eline âsılık asâ olmuş	
Yahyâ Bey <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.791-795)	İnsan kılığında Yusuf'un kardeşlerinin karşısına çıkıp onları kandırmak	Yusuf'un kardeşlerini kandırır ve hikâyeyi sonraki aşamasına geçirir		Ağarmış cümleten rîş-i dîrâzı Şu hâr gibi var idi bir hôtâzı Kara şemleyle dönmiş dîdgâha Kara qarğa gibi batmış siyâha Şararmış çihresi mânend-i zirnîğ Başında tâc u tâcında ser-i miğ Göğermiş iki çeşmi beñzi şolmuş Gözi göz boncuğunuñ 'aynı olmuş	
9. Vezir/Hâcib					
Şeyhoğlu <i>Hurşid-nâme</i> (b.4010-4017)	Boga Han'ın veziri (Turumtay)	Boğa Han'ın yardımcısı	bî-neng nâ-cins Hasîs bed-dil bed-fi'l ü murdâr Harîs mümsik düzd ü tama'-dâr	Yüzi islü kabag	Siyâvuş tarafından kale kapısına asılarak öldürülür.
Yûsuf-ı Meddâh <i>Varka ve Gülşah</i> (b.570-571)	Melik Anter'in veziri	Varka'nın dayısını esir eder, Varka'yı öldürmek ister	Mekr ü ahbâr u hîle ordusu Şerr ü fitne kılmak ol itün hûsı		
Mîrî <i>Mihr ü Müşterî</i> (b.497-498)	Şapur'un haciblerinden biri	Oğlu Behram'ın saraya girmesini sağlamak	Külehi gökte naḫveti ğâlib Egrilik ḫuyı ḫilḫati bed idi		-

Lâmi'î <i>Veysel vü Râmin</i> (b.4075-4085)	Han'ın başveziri ve Ramin'in hocası	Han'ın emirlerini uygulamak	Hod-rây Bî-rahm Dilin şeb gibi alup zulmet-i gam Gülmez idi yüzi bir dem Tünd ü tîre Künd ü hîre Dem-i ihsânda dest-i cûdı baĝlu Ta'âmın bişürürdi hâr u hasdan Kılurdu cerr bişi cerrin megesden		Öldürülür.
Behiştî <i>Mîhr ü Müşterî</i> (b.756-757)	Şâpur'un kötü kalpli, kurnaz hacibi	Oĝlu Behram'ın Mîhr'e refakat etmesine zemin hazırlamak	Cahil Kemâl ü ma'riftden dîr u nâdan	Şekilde âdem ü ma'nâda hayvân	
10. Yalancı					
Fahrî <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.3401-3403, 3409)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Şüm sözlü tar sözlü kalb u kallâb kan saçıcı acı sözlü	Tonuk alınlu Bıyığı tolu od Ekşi yüzlü	
Şeyhî <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.4882-4885, 4889)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Ki mekri andan öğrentürdi iblîs Katı gönüli kara şeytân karısı Eli tesbîhli vü başında meyzer Ve-lîkin gül bigi şerre reh-ber sözi acı şer sözlü	Kurumuş süfûk üstinde derisi yüzi ekşi kerkes-leyin gök gözlü karı	
Ahmed-i Rıdvân <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.2561-2569)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Ki çoĝ eskitmişidi keş u müze mekrinden anuñ ürkerdi Hannâs telbîsidi tezvîr vesvâs Bügü itse yire taşlar yagardı	Kerihidi be-gâyet zîşt-çehre Görenüñ korkudan ödi sıdardı Gözünüñ şişesi pür-semmi-kâtil Başı tazlak saçı dökülmüşidi Bili sarsak iki bükülmüşidi Kolu dökmiş poha beñzerdi yüzi	
Azerî İbrahim Çelebi <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.1264-1280)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Maĝlût belâyıla peyâmı Her bâr işi dîrüg-ı bî-ħad Şeytânlaruñ olmuş üstâdı Kim hayrdan olmuş idi ĥâlî Kalbi de yüzi gibi kararmış Zâhirde gam ile pür-teb ü tâb Akar gözi yaşı şanki seyl-âb	Bir zîşt-liķâ vü köhne çün büm Aĝzı gibi kec Gözler iki gözleri melâmet Bir mâr lisânı zehr ile pür Yâ bir ĥum derd-i ĥahr ile pür Dehlîz-i zâlâm-ı gam dehânu Yâ büm-ı melâmet âşiyânı Gözler iki çeşm-i bî-nişânı Biri yiri biri âsmânı Ol kara yüzi anuñ şararmış Hem söyler ü dem-be-dem hem ağlar	Husrev pişman olur ve cellada emredip kadını öldürtür (b.1330-1332).
Firâkî <i>Hüsrev ü Şirin</i> (b.1815-1832)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den	Söylediği yalanla Ferhad'ın	u'cûbe-yi dehr Özi aĝu aĝacından Özi aĝu aĝacından	Kurumuş karımı yaklaşmış ölümü dönmiş ügüye	

	vazgeçirmek/ayırma k	ölümüne sebep olur	Çürütmiş 'ömrünü sihr ü büyüye Şehirde hacı analık kılıcı Şuya bakıcı vü arpa şalıcı Kuması iş bu dünyâ-yı denîñüñ Kayınanası iblîs-i la'îñüñ	Bükülmüş bili İki emcekleri kaçran tulumu Hemân kalmış derisiyle kemügi Çapaklanmış gözi küflenmiş ağzı Kurmuş kara kurum gibi mağzı Dökülmüş dişler ağzı şöyle bomboş Harâbedür k'öter içinde baykuş köhne-meşheddür dehâni Gözi beñzer hemân surâh- ı mârâ Dağı şol şuyı soğulmuş buñara Şacı urğan kaddi dârayağı O dâr-ı fitnenüñ iki tayağı	
Celîlî Hüsrev ü Şirin (1574-1581, 1583)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	'acüze dehr bigi	Gözi bir şişe-i pür-zehr bigi Leb-i gür üzre tâbüt-ı mu'allak Lebi üstinde ol bîñidür el- hağ Dehân-ı çâki dehlîz-i 'ademdür İki leb şan der-i endüh u ğamdur Ser-i bîñide ağzı çâk ü nâ- pâk Ecel pâyında şan bir keşdür çâk Cebîni tahtadan bir köhne dîvâr Kaşı dîvâr üstinde siyeh mâr İki pistânı şan muşt-ı yek- engüşt Yüzi kara kedü-yı zift bigi Gözi gök şişe-i pür-neft bigi Dehân içre zebânı itse güftâr Kımlıdar gür içinde şan ser-i mâr	
Şâhî Ferhâdnâme (b.4262-4274, 4276)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu kandırmak	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	San'atı meğer mekr ü hîle vü tezvîr Âlem-i mekr ü fitneye şeb u rûz Acüzeyi şûm Seng-i hârâyı sihr ile ide mûm (kalmamış) kalbi içre imânı Sözi bârid	Bed-likâ suret Mûy-ı acüz Bedeni kal'a-i harâb-ı 'adem Başı ol kal'a üzre top-ı elem Gözleri tâs-ı zehr-i hün- âlûd Kaşı tâk-ı Azâzil-i merdûd Ağzı dehliz-hâne-i mihnet San zebânı zebâne-i şiddet Kalmamış ağzı içre dendânı Yüzi kış ahşamı İki pistânı müşt-i dest-i ecel	

				Yüzi pür-çîn	
Lâmi'î <i>Ferhâd u Şîrin</i> (b.6669-6698)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Füsûn u sihr ilinüñ zû-fününü Huyût-ı mekr ü dem nakş-ı cebini Düzüp destân ile sözler yaraşık İder keyvân-ı pîre mihri 'âşık Bürüdet fennini 'arz itse dehre Sovukluk düşürür mihr ü sipehre Cadı özelliklerine sahiptir (çömlek kaynatır, küpe biner, çeşitli büyüler yapar) Fal açar	Cihân-girdâr u zâl-i sâl-hôrde Teni şer işde zinde göñli mürde Yüzinüñ çini nakş-ı hatt-ı telbîs Dehâmı gür-ı kende burnı tâbût Gören bâdâm-ı çeşmin hücre içre Çürük kozdur döner dir hufre içre Gözinüñ sürmesidür nîl-i mâtem Kınası ellerinüñ hûn-ı 'âlem	
Sâlim Efendi <i>Husrev ü Şîrin</i> (b.3301, 3308-3319)	Ferhad'a yalan söyleyerek onu Şirin'den vazgeçirmek/ayırma k	Söylediği yalanla Ferhad'ın ölümüne sebep olur	Zulmet eşeri yüzünde Baht-ı siyehi Reng-i şebi sihr ile o mekkâr Etmişdi gözünde kuhl-ı envâr Kârıydı hemîşe sihr-i efsûn	Zulmet eşeri yüzünde ma'lûm Elbetde gören olurdu mağmûm Baht-ı siyehi gibi o kâkül Olmuşdu ser-i belâda püskül Yanmış iki taş-ı ebruvânı Mâr-ı siyehiñ yâh'ud mekânı Bahtı gibi çehresi kararmış Kâkülleri kîneden ağarmış Hâl-i ruhu var ise bedîdâr Dîvâr-ı kühende eski mismâr Dendâni mişâl-i erre-i ğam Seng olsa dañı keserdi ol dem Çâh-ı zeķanında nisbeten heb Bir küşe olurdu çâh-ı Naḥşeb Gayyâ kuyusu gibi dehâmı Çeşmân-ı siyâhu lâne-i mûr Müjgânları anda tîr-i Tîmûr Pür-zahm idi hem aķar koķardı	-
11. Züleyha					
Erzurumlu Darîxr <i>Kıssa-i Yusuf</i> (b.1941-1944)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		firâkında cemâli kalmadı Ağlamakdan gözsüz oldu nâ-tüvân Servi kıddi kayğudan oldu kemân hüsni gitti	
Suli Fakih <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.2851-2853, 2855-2857, 2986-2987, 2998-3007)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Gözsüzidi Zelhâ bî-dermânıdı Bir eski çaput almış egnine Hüsni defterin felek dürmüşidi	

Şeyyad Hamza Yusuf u Zeliha	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	Kilim geydi kuşak eyledi oti Görmez oldu aqlamakdan gözleri
Hamdî Yusuf u Züleyha (1991: 376-377)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	Şeyb bastı kadem şebâb üzre Yağdı kâfûr müşk-i nâb üzre Sünbülü zâğ gûnu bûm oldu Semenin sîm ü rengi mûm oldu Hüsnü evrâkı pür-şiken oldu İlle kalmadı müşk büyü anun Oldu hüsnü bînâsı zîr ü zeber Câmi-i hüsnü ol dem oldu harâb Felek etti nihâl-i kaddini çeng Kalmadı çünkü yele verdi cemâl Başta ayakta efser ü halhâl
Şemsî Yusuf u Züleyha (b.1873-1874)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	göz[i] hiç görmezdi yolın bir karı dutardı elin 'acüze
Hatâyî Yusuf u Züleyha (b.790-791)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	karımuşdı kör idi hor idi Bir kilim geymiş
Çâkerî Yusuf u Züleyha (b.3433-3442, 3455)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	Bükildi serv-ğaddi bâr-ı ğamdan Cüvânken anı çerh itdi pire-zen Çü kıldı gözlerünüñ nûrını güm Ne başda tâc u ne ayakda halhâl Olup dîbâ vü aţlâsdan tehîr düş Yüzinde kalmadı zer-beft burka'
Yahyâ Yusuf u Zeliha (b.4361, 4364-4366, 4403-4404, 4502-4506, 4510-4513)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	Şadet gibi burışdı rûy-ı zîbâ Başında hâra döndi müy-ı ra'nâ Ağardı kâküli döndi hilâle Şaçınuñ zulmeti hep nûra döndi Dönüp aq câmeye saçı karası Sefid oldu aña mâtem libâsı Şarardı sâza döndi beñzi anuñ Vücûdı kal'asın kılmağa ifnâ Kamışlar darbenler oldu gûyâ Hümâ-yı hüsnüni devrân uçurmuş Za'if itmiş seni devr-i zemâne
Kemal Paşazâde Yusuf u Zeliha (b.7389-7396)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur	Geçüp çağı bozıldı hüsnî bağı Hâzân-ıla bozıldı lâlezârı

				Güli şoldı vü şavuldu bahârı Ham oldu serv kıddi bâr-ı ğamdan Hilâle döndi inceldi elemenden halka-veş kıddi bükildi Yitürmişdi gözünüñ şeb-çerâğın	
Bağdatlı Zihni <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.4041-4042, 4050, 4070-4071, 4073-4078)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Mûya döndü ol ten-i zâr/Gül-i ter şahı oldu nahl-i kâfûr Kırağı yağdı sünbülzârı üzre Nihâl-i kâmetine 'ayb âriz Ten ü endamı ditrederdi yürürken Bükülmendi rûhu künc-i hazende Kaşında nâzdan pür-çinki kaldı/Rûhu ayînesine aks saldı Büküldi şöyle kaddi bâr-ı gamdan Kaddi ham oldu	
Ahmedî-i Âmidî <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.1689, 1691, 1694-1695)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Eyledin kocalığı kakınç bana Bâr-ı aşkın tenimi kıldı koca Hep güzeller şâhıydı evvelüm/Bâr-ı aşkım âhiri bükdi belüm Âteş-i 'aşkun beni kût eyledi/Yandurup cismimi fertût eyledi Daldı bahr-i 'aşkına cân ü tenüm/Kalmadı revâne dermanum benim	
Ziyai <i>Yusuf Yusuf ile Züleyha</i> (b.4179-4192)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Gamunla pîr olup gitdi mecâlüm/Solup düşdi gül-i bag-ı cemâlüm Dedi çeşmün ne demden oldu bî-nûr/Eyitdi gün yüzünden olalı dîr Didid bâğ-ı ruhun gülzârı noldı/Eyitdi bâd-ı hicrân ile soldı Didi kanı o hüsn-i 'işve-engiz/Eyitdi hüsn bâzârı geçer tîz Didi noldı bahâr-ı nev-civâni/Eyitdi pîr kıldı gam hazânı Didi gitmiş lebün mihri nedendür/Eyitdi dehr-i bed mihr Ehrimen'dür Didi handende berk ururdu dendân/Eyitdi bî bekâdur berk-i handan Didi başun niçin böyle ağardı/Eyitdi ebr-i gamdan berf yağdı Didi kaddün niçin bu resme hamdur/Eyitdi bâr-ı peştüm kûh-ı gamdur Didi kaşun niçin keş kıldı râyın/Eyitdi okın itdi yasdı yâyn	

				Didi rûyun ne meh mihr idi enver/Eyitdi mihr ü meh sen şâha çâker	
Kerküklü şair Nevrûzî <i>Yusuf u Züleyha</i> (b.6903- 6907)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Sana n'olmuş kanı ol hüsn ü cemâl/didi aldı anı hicrân-ı visâl Didi ham olmuş neden ol kametün/didi bükdi anı bâr-ı mihnetün Didi n'oldı nûrı ol şehlä gözün/(...) didi hasretünle aglamak aldı anı	
Nahîfî <i>Yusuf u Züleyha</i> (Üst, 2007: s.913-914)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Gözsüz olmuşam Bî-mecâlim Ne gençlik kaldı Geçdi ömrüm Kanı ol hüsn-i cemâl	
Şerif <i>Kıssa-i Yusuf</i> (b.1241)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Olmuşıdı pîr Gözleri görmez kendüsi olmuş hakîr	
Bilal <i>Kıssa-i Yusuf</i> (b.759-760)	Mısır şahının eşi	Yusuf'u elde etmek için çeşitli yollara başvurur		Gözleri a'mâ İki kat oldu kaddi kâmeti İki cariye tutarlar anı durur inleyü	